

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny křesťanského umění

Katrin Buttigová

**Anglická a ruská karikatura během
Napoleonova tažení do Ruska roku 1812**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Viktor Kubík, Ph.D.

Praha 2014

Prohlášení

- 1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.*
- 2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.*
- 3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.*

V Praze dne 16. června 2014

Katrin Buttigová

Bibliografická citace

Anglická a ruská karikatura během Napoleonova tažení do Ruska roku 1812 [rukopis] : bakalářská práce / Katrin Buttigová ; vedoucí práce: PhDr. Viktor Kubík, Ph.D. -- Praha, 2014 -- 92 s.

Anotace

Napoleonovo tažení do Ruska roku 1812, poskytlo příležitost ke srovnání reflexí této události, v níž se střetly dva proudy pojetí karikatury, tedy západní a východní, aby společně reagovaly na svého nepřítele, Napoleona I. Kromě zhodnocení literatury k tématu bude práce též směřovat pomocí formální a ikonografické analýzy ke zhodnocení kulturně historického kontextu vývoje dobové karikatury a jejího postavení v rámci tradičně uznávanějších a prestižnějších druhů umění, jako jsou malba a grafika, tedy k nastínění vazby a vývojové úlohy karikatury pro dobové umění. Vybrané zúžení tématu koresponduje se zlomovou historickou událostí sledované doby. Doby, která byla v mnoha směrech počátkem nového umění 19. století.

Klíčová slova

Karikatura, grafika, Napoleonské války, Anglie, Rusko

Abstract

English and Russian caricature during Napoleon's Russian Campaign 1812
Napoleon's Russian campaign of 1812 provided an opportunity to compare reflexions of this event, in which two approaches of caricature eastern and western, met and reacted on their common enemy, Napoleon I. Beside evaluation of the literature this work will also aim, by formal and iconographic analysis for the cultural and historical context of the development of the caricature and its position in a framework of the more respected and prestigious sorts of art such as painting and graphic art, thus to indicate the connection and development role of the caricature for period art. The chosen topic is, by its constrictions, corresponding to crucial historical event. An event which was in many ways the beginning of the new art of the 19th century.

Keywords

Caricature, graphic art, Napoleonic wars, England, Russia

Počet znaků (včetně mezer): 121 296

Poděkování

Chci tímto poděkovat všem, kteří přispěli ke zrealizování mé bakalářské práce, především pak mému vedoucímu práce PhDr. Viktorovi Kubíkovi Ph.D. za trpělivost a čas, který pro mě obětoval. Velké díky patří i mým přátelům, spolužákům i rodině za podporu a schovívavost.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Karikatura a satyra v době Napoleona I. v kulturně hist. kontextu doby...	8
2.1. Orientační historie karikatury.....	8
2.2. Velká Francouzská revoluce a její reflexe v karikatuře	11
2.1. Napoleonská karikatura do roku 1812.....	17
3. Velikáni napoleonské karikatury.....	21
3.1. James Gillray.....	21
3.2. Isaac a George Cruikshank.....	25
3.3. Thomas Rowlandson	28
3.4. Ivan Ivanovič Terebenev	30
4. Ruské tažení v historických souvislostech a jeho reflexe v karikatuře....	33
4.1. Historické pozadí tažení roku 1812.....	33
4.2. Rozbor ruské a anglické karikatury při tažení roku 1812	42
5. Napoleonv pád a vliv napoleonské karikatury na pozdější vývoj.....	48
5.1. Historické pozadí a karikatura let 1813-15	48
5.2. Rozvoj karikatury po roce 1812 a odkaz napoleonské karikatury ...	53
Závěr	56
Seznam literatury	58
Obrazová příloha.....	60
Seznam vyobrazení	88

1) Úvod

Napoleonské války zanechaly v Evropě a její historii silný otisk, který byl příčinou nespočet mnohých změn týkajících se států i společnosti 19. století. Jedním ze způsobů, jak společnost reagovala na tyto události, se věnuje i předkládaná bakalářská práce.

Karikatura jako umělecký obor tehdy jen ztěžka dosahovala takových kvalit a prestiže, jako vyšší umění - malba, sochařství a architektura. Přesto vedle nich karikatura vždy koexistovala. V první kapitole jsem se pokusila stručně přiblížit historii tohoto oboru a zdůraznit, že se nejednalo o sféru tvorby, které by se cíleně věnovalo mnoho umělců, přesto se však objevovala i ve skicářích starých mistrů. S příchodem 18. století a osobou Williama Hogartha se karikatura konečně dostává do fáze vývoje, kdy o ni jeví zájem i širší společnost, postupně nejenom v Anglii.

V dalších kapitolách orientačně sleduji historické události vymezené doby, včetně etapy, která bezprostředně předcházela napoleonským válkám. Velká Francouzská Revoluce stála na počátku dějin moderní Evropy 19. století a stejně tak nabídla řadu podnětů k vytvoření mnoha karikatur, zvláště pak v Anglii, která se stala centrem tohoto oboru. Během dalších let, kdy převzal vládu nad Francií Napoleon I. Bonaparte, už anglická karikatura vděčně reagovala na dění v Evropě a málokdy vynechala příležitost císaře Francouzů zesměšnit.

Cílem mé bakalářské práce je tedy poskytnout přehled o karikatuře tohoto období a následně se soustředit na jednu z etap napoleonských válek, a to na Napoleonovo tažení do Ruska roku 1812. Tato událost totiž měla význam nejenom z historického hlediska, ale i co se karikatury týče. Právě tehdy při něm došlo k vzájemnému prolínání ruské a anglické karikatury, ale při současně odlišnosti interpretací jednotlivých etap tažení. Tomuto tématu se věnuji zvláště v páté kapitole, kde nejprve přibližuji historické pozadí a poté sleduji vývoj samostatných karikatur. Ty se pokouším komparativně a ikonograficky rozebrat tak, abych vyzdvihla některé náměty, které na sebe vzájemně reagují. Jedná se především o otázku anglických verzí ruských tisků.

Do své práce zahrnuji i medailonky těch nejvýznamnějších a nejznámějších karikaturistů období napoleonských válek, kteří sehráli významnou roli při „ilustrování“ tehdejší historie. Jedná se o Angličany Jamese Gillraye, Isaaca a George Cruikshanka a Thomase Rowlandsona. Z ruské strany jsem vybrala Ivana Ivanoviče Terebeneva jako hlavního představitele nejkvalitnější vrstvy ruských karikatur 19. Století.

Důvodem pro volbu tohoto tématu byl nedostatek zájmu badatelů i literatury k problematice napoleonské karikatury v českém prostředí. Zároveň jsem chtěla zdůraznit důležitost vybraného období v rámci dalšího vývoje karikatury během 19. století, neboť právě v tomto časovém úseku dosáhla vyšších kvalit i uznání.

2) Karikatura a satyra v době Napoleona I. v kulturně historickém kontextu doby

2. 1. Orientační historie karikatury

O významu karikatury v dějinách umění lze hovořit jen, když si uvědomíme, že se nikdy nejednalo o samostatný obor, který by dokázal prorazit do kategorie vyššího umění. Po celá staletí byla jen jakýmsi zpestřením, oddychovou činností, ke které se někteří umělci uchýlovali, když se právě nevěnovali vznešenějšímu umění, jako bylo sochařství a malířství, kresba, či grafika.

Nutkání zesměšňovat a zkreslovat realitu, přehnaně interpretovat některá témata a karikovat například lidskou fyziognomii se objevuje už v dobách Egypta.¹ Jedná se o humorné kresby na papyrech i detaily na nástěnných malbách.² Ve velké většině případů se jedná o karikaturu zaměřenou na společnost, její chování, události i jednotlivce v historii známé i ne. I pitoreskní hlava vyrytá do zdi kasáren v Pompejích neznámým vojákem zesměšňující svého centuriona ze 70. let prvního století před Kristem se dá pokládat za hodnotný doklad toho, že lidé měli a vždy budou mít tendence vytvářet zkarikované pohledy na svět v závislosti na svém přesvědčení a náladách.³ Je nutné si uvědomit, že některá domovní znamení jsou svým způsobem a námětem také převzatými karikaturami. Dělo se tomu jak ve středověku, tak už ve starém Římě, kde můžeme sledovat doložené ukázky v Pompejích.⁴

Samotný pojem karikatura nebyl běžně používán ještě do počátku 17. století. Slovo má původ v italském *caricare*, které se překládá jako naložit, nebo přeneseně i přehánět. *Caricare un ritratto* už tedy znamená zveličovat portrét a zde se dostáváme k podstatě karikatury, jak ji známe dnes.⁵ Je nutné nadále odlišovat karikaturu od satiry. Zatímco karikatura si všímá hlavně vzhledu jedince, pitvoří ho, vyzdvihuje jeho vady a rysy, satyra se projevuje svou úderností se zaměřením i na chování karikovaného jedince, a to zároveň v kontextu dobových událostí.⁶

---

¹ GOMBRICH 1938, 324.

² WRIGHT 1875, 4-6. Jedná se například o hrobky v Thébách.

³ MAURICE/COOPER 1904, 2.

⁴ WRIGHT 1875, 93.

⁵ SYMONDS 1907, 11.

⁶ SYMONDS 1907, 12.

Velkým fenoménem v karikatuře byla zvířata. Ať už v podání alegorie, nebo přebírající činnosti a podoby lidí, či naopak. Stávají se častým symbolem určité lidské vlastnosti, většinou záporné, podle toho, o jaké zvíře se jedná. Tento fenomén se vyskytuje velice často už od dob, nebo právě v dobách starého Egypta, kde například na jedné z kreseb na papyru (podle Wrighta) je schována ilustrace zobrazující člověka v podobě prasete v návaznosti na reinkarnaci, ve kterou mnohé kultury věřily.⁷ V tomto případě je vyobrazení člověka jako zvířete ztvárněno za účelem vyzvednutí jeho činů během života, které nejspíš nebyly zrovna chvályhodné.⁸

Mezi nejčastěji zpodobňovaná zvířata patří převážně opice, liška, pes, prase a kočka.⁹ Dále lze jmenovat i osly a medvědy. Největší problém v těchto případech nastává při identifikaci zvířete. Velice záviselo na zručnosti kreslíře, nebo rytce, pokud byl schopný ztvárnit zvíře tak, aby šlo rozeznat. Tento problém se objevoval ještě v rané renesanci a částečně i později, protože ne všichni, kteří se věnovali karikatuře a humorným kresbám byli nadanými umělci. Na středověkých iluminacích se tedy bez kontextu dá liška zaměnit za psa, nebo vlka. Liška byla obecně ve středověku oblíbená, zvláště co se kritiky kléru týkalo. Zhmožňovala podlost a faleš a nemorálnost jedince, či větší skupiny.¹⁰

Karikaturu lidské fyziognomie v jistých ohledech můžeme kromě starověkého Egypta doložit také například v době antického Řecka a to především ve spojení s divadlem. Herci při představeních nosili na hlavách výrazné masky s přehnanými výrazy ve tvářích, které divákovi napovídaly, jakou roli v příběhu postava hrála, nebo se obecně jednalo o umělecké ztvárnění postavy podle toho, jak byla vykládána.¹¹ Lidský obličej se stal středem zájmu s nástupem renesance.¹²

Od 18. století se v historii objevuje postava Williama Hoghartha, malíře a grafika, který položil základy toho druhu karikatury, se kterým se setkáváme i v době napoleonských válek.¹³ Hogarth začal jako rytec, byl zaměstnán kopírováním grafik a díky tomu se naučil řemeslu. Po vystudování Thornhillské školy se oženil s dcerou ředitele a začal pracovat jako portrétista. Bohužel mu tento obor nepřinášel moc peněz a

---

⁷ WRIGHT 1875, 5.

⁸ WRIGHT 1875, 7.

⁹ ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 109.

¹⁰ WRIGHT 1875, 78. Velice oblíbené téma v době Luthera, kdy se takto vzájemně napadaly obě strany - protestanté a katolíci.

¹¹ WRIGHT 1875, 75.

¹² GOMBRICH 1938, 226.

¹³ EVERITT 1886, 7.

to ho vedlo k rozhodnutí vrátit se zpátky ke grafické činnosti a tak začal publikovat pro různé vydavatele své karikatury, které brzy nabyly velké popularity. Týkaly se jak společnosti, tak politiky. Byly úderné a ve své době neměly konkurenci.¹⁴ Staly se východiskem pro další generaci amatérů, ze kterých se později stali mistři stejné velikosti, jako byl on.

Politickou karikaturu, s jakou se setkáváme během napoleonských válek, můžeme v zárodku vysledovat během 16. století. Nejedná se ale o díla, které by sledovala široká veřejnost. Například ve Francii za vlády Ludvíka XIV. byla svoboda tisku značně omezená a tisky se tak nemohly plně rozšířit.¹⁵ Přesto se později za předrevoluční doby vlády Ludvíka XVI. dokázala společnost ozvat. Manželství s Rakušankou Marií Antoinettou vyvolalo ve Francii značnou vlnu nevole a francouzský lid královnou pohrdal. Tato nenávist byla živena pamflety, které ji ještě více zahanbovaly, ač velká většina skandálů nebyla založena na pravdě.¹⁶

Za vlády Napoleona I. byl francouzský tisk pod dohledem přísné cenzury a z toho důvodu nemůžeme vysledovat nijak valný počet děl ze strany francouzských umělců a rytců, pokud nebyly přímo směřované na nepřítele, kterou byla například Anglie.¹⁷ Napoleon si byl vědom síly karikatury, stejně jako před ním Robespierre během Francouzské Revoluce, kdy anglické karikatury útočily na francouzskou společnost [1].¹⁸ Podoba francouzských tisků se od anglických značně lišila svou kvalitou i stylem. Některé tisky byly naivní, některé příliš realistické ve tvářích, aby postavy byly k rozeznání. Produkovali je amatéři, lidé bez větších zkušeností a jednalo se spíše o rebelské, vzpurné počiny.¹⁹

S úpadkem Napoleonova vlivu po roce 1812 počet francouzských karikatur stoupl.²⁰ Když byl po porážce roku 1813 v bitvě u Lipska poslán na Elbu a ve Francii opět zavládli Bourbonni, neznámí francouzští karikaturisté ihned reagovali a zesměšňovali Napoleonův pobyt na Elbě tím, že ho ku příkladu ztotožňovali s Robinsonem Crusoe. Např. na francouzském tisku od autora Jacques-Louise Constanta Le Cerfa [2] je

---

¹⁴ FEATHER 1981, 48.

¹⁵ WRIGHT 1875, 348.

¹⁶ FERRO 2006, 151.

¹⁷ Tisk „Gouvernement Anglois“ (Anglická vláda) od Jacques-Louise Davida z roku 1794, na kterém se okřídlená příšera s hady namísto vlasů ohlíží na diváka, zatímco z jejího pozadí s hlavou krále Jiřího III. střílí bajonety na Angličany utíkající pryč na pravou stranu.

¹⁸ BRYANT 2009, 8.

¹⁹ FEATHER 1981, 45.

²⁰ EVERITT 1886, 61.

dochována variace tohoto námětu. Napoleon je navlečený do své uniformy, přes kterou má hozenou tygří kožešinu i s hlavou a na zádech si nese košík s lejstry papírů s názvy svých tažení od Španělska po Moskvu. Napravo za ním v pozadí běží francouzský „Pátek“.²¹

Během napoleonských válek se setkáváme i s řadou německých tisků. Mezi nejznámější německé autory patří Gottfried Schadow,²² který produkoval mnoho protinapoleonských karikatur v letech 1813-1815 a Johann Michael Voltz²³ se svým velmi známým portrétem Napoleona, skoro Arcimboldovsky pojatého [3], na kterém se Napoleonova tvář (zobrazená z profilu) skládá z umírajících nahých mužských figur, jeho klobouk tvoří černý schoulený orel a uniforma je vlastně výřez mapy Německa s rozeznatelným Lipskem, coby Napoleonovou osudnou bitvou.²⁴ Nese název „Triumph des jahres 1813“²⁵ a stal se jedním z nejčastěji reprodukováných portrétů z období Napoleonských válek tohoto druhu a dokonce se vyskytoval i na obchodním zboží a domácí keramice.²⁶

2.2 Velká Francouzská Revoluce a její reflexe v karikatuře

Když Francii v roce 1789 zachvátila Revoluce, v Evropě nastal velký strach, že se rozšíří i do okolních států, které stály na principech monarchie. Revoluce se vedla ve znamení občanů, třetího stavu, poddaných, kteří povstali proti vyšším stavům, panstvu i samotnému králi. Onen fakt, že lid byl schopen popravit pomazanou hlavu státu, mělo hrozivou odezvu nejenom v okolních státech, ale i na druhé straně Evropy, v Rusku, kde stále vládla Kateřina II. Veliká.²⁷

Byl to rebelský počín a tak na něj bylo, zvláště ze strany Anglické karikatury, pohlíženo. Z Francouzů se na karikaturách staly nevábné lidské kreatury, u kterých se vyzdvihovala ošklivost a nezpůsobné chování. Byl to symbol Velké Francouzské

²¹ Le Robinson de l'île d'Elbe, Le Cerf 1814.

²² Gottfried Schadow (1764-1850) se roku 1815 stal ředitelem Berlínské akademie umění. Byl jedním z vedoucích postav německého neoklasicistního sochařství. Je autorem kvadrigy na Brandenburské bráně. Občasně produkoval i karikatury namířené proti Napoleonovi, které se vyznačují svým osobitým stylem. Schadow pracoval převážně jen v lince, bez stínování. FEAVÉR 1981, 61.

Johann Michael Voltz (1784-1858) v Německu známý malíř žánru, pracoval v Mnichově a byl produktivním ilustrátorem, věnujícím se jak narativním, kostýmovým, nebo popisným kresbám a tiskům. FEAVÉR 1981, 64.

²⁴ ECKARDT 1990. Dále HAGEN 1863.

²⁵ Triumf roku 1813, Henschel 1814.

²⁶ BRYANT 2009, 125.

²⁷ FURET 2004, 26-27.

Revoluce, ve které otrhaní a chudí poddaní vítězí nad aristokratickými vzdělanci. Jako ukázka takového kontrastu může posloužit karikatura od Jamese Gillraye z roku 1792 s názvem „French Liberty, British Slavery“^[4].²⁸ Už název poukazuje na veřejné mínění Francouzského lidu slepě bojující za své svobody. Jedná se o ilustraci se dvěma výjevy vedle sebe. Na pravém je vyobrazena ona „Francouzská Svoboda“ a na levém „Britské Otroctví“. „Francouzská svoboda“ je ztvárněna jako vyhublá mužská postava s dlouhými vlasy v roztrhaném oblečení, sedící na stoličce před krbem, ve kterém z malého ohniště stoupá mohutný dým. O ten si postava hřeje nohy s ohavně dlouhými nehty připomínající spíše drápy, které jen podtrhují její celý zanedbaný vzhled. Že se jedná o francouzského revolucionáře, poznáme díky červené čapce s kokardou v barvě trikolóry i ztvárnění klasického stereotypu, který vyzdvihuje fakt, že Francouzi rádi jedí šneky. V zadním plánu se nachází nádoba přetéající právě touto havětí. Na zemi vedle stoličky se nachází dva předměty. Housle a šavle. Gillray touto kombinací zdá se chtěl vyjádřit, že se jedná o člověka pocházejícího z nižší vrstvy, druhořadého povolání, který sáhnul po šavli, aby bojoval za svá práva. Ukusuje při tom česnek a i tím je v naprostém kontrastu od postavy na vedlejším obrázku, která znázorňuje obtloustlého Angličana se zarudlými tvářemi pojídajícího pečené hovězí. Každá z těchto postav se vyjadřuje ke své situaci odlišně. Francouzský občan oslavuje národní shromáždění a vychvaluje svobodu, díky které občané Francie nyní doslova plavou v mléce a medu.²⁹ Oproti tomu Brit ironicky prohlašuje, jak je jeho situace špatná, protože musí platit daně, což ho naprosto ruinuje.³⁰ Tento tisk byl mnohokrát kopírován a rozšiřován i v Německu a Francii.³¹

Další satirickou grafikou ztvárňující revolucí nadšené Francouze jako nevzhledné barbary je tisk od Isaaca Cruikshanka datovaný na 10. března roku 1794 s názvem „A Republican Belle – A Picture of Paris for 1794“^[5].³² Tento obrázek je svým způsobem ilustrací událostí tak, jak na ně nahlížel zbytek Evropy. Ona kráska, žena ohavného vzezření s ostrými zuby a v roztrhaných šatech stojí na popředí a ve dlouhých

²⁸ „Francouzská svoboda, Britské otroctví.“ Ackermann 1792.

²⁹ „O’Sacre Deu! Vat blessing be de Liberte! Vive la Asemble Nationale! No more Tax! No more Slavery! All Free Citizens – ha – ha! By Gar how we live! We swim in the Milk and Honey!“ (Ó můj Bože! Jaké to požehnání Svobody! Ať žije Národní shromáždění! Žádné daně! Žádné otroctví! Všichni občané jsou volní – ha – ha! Božínku, jak my si žijeme! Koupeme se v mléku a medu!)

Oh this cursed Ministry! They’ll ruin is with they dammn’d Taxes! – why, Zounds! – they’re making slaves of us all, & Starving us to Death! (Ach to proklaté Ministerstvo! Vždyť nás ty jejich daně zruinují! – proč, zatraceně! – dělají z nás všech otroky. & nechají nás vyhladovět!)

³¹ BRYANT 2009, 11.

³² Republikánská Kráska – Obrázek Paříže pro rok 1794. S. W. Fores 1794.

rozcuchaných vlasech má nasazenou korunu se stuhou, na které je napsáno „War, Eternal War“³³. Ruce má založené na prsou, kde si lze povšimnout i přívěsku v podobě malé gilotiny a v jedné z rukou třímá pistoli, která právě vystřelila na malého chlapce ležícího na zemi po její pravé straně. Z jeho tváře je znát zděšení. Na pozadí této dvojice lze rozeznat stavbu, nejspíše hospodu, před kterou sedí dva muži a konverzují, zatímco nad hlavami se jim z vývěsní tabule s useknutou hlavou krále Ludvíka XVI. houpe na provaze oběšené tělo. Na zemi se jim pod nohama válí mnoho uťatých hlav a zleva přichází třetí muž přinášející další ve svých rukou. Tato satirická kresba jasně naznačuje, jakou představu měli mnozí o občanech, kteří Revoluci vyhráli. Násilí a popravy byly na denním pořádku. Například v Paříži bylo na konci roku 1793 popraveno gilotinou na dvě stě lidí, mezi kterými se nacházela i Marie Antionetta.³⁴

Chaos, který Revoluce způsobila, je ztvárněn na známé pobuřující karikatuře, která až se prostým humorem líčí převrat, který nastal v hierarchizované společnosti Francouzského státu. Má název „The Zenith od French Glory – the Pinnacle of Liberty“^[6]³⁵ a jejím autorem je James Gillray. Vznikla na počátku roku 1793, kdy běsy Revoluce byly v plném proudu, a král byl po smrti. I to je v karikatuře obsaženo. Co zaujme při pohledu jako první je postava revolučně oděného občana se zanedbaným vzhledem, jak sedí na bidlu, ze kterého visí dva oběšení příslušníci církve. Podle oblečení lze rozeznat kněze a mnicha. V dalším plánu se nám poskytuje výhled na náměstí zaplněné lidmi ve frygických čapkách. Jsou nashromážděni kolem pódia, na kterém probíhá poprava krále Ludvíka XVI. gilotinou, která na svém vrcholku nese vlajku s nápisem Vive L'Egalite, což má zdůraznit myšlenku rovnosti všech před smrtí. V zadním plánu pak hoří kupole pařížské Sorbonny. Tato karikatura byla publikována jen pár dní po vyhlášení války mezi Francií a Británií, 1. února 1793.³⁶ Vzniklá protifrancouzská koalice tak získala další členy a pod hrozbou války musela Francie zvýšit odvody, které vedly ke vzpourám, přičemž ta nejhorší padla na oblast v západní Francii, Vendée.³⁷ I přes tyto problémy podle rozhodnutí konventu se povedlo nashromáždít bojeschopnou armádu, která měla ohrozit i samotnou Británii a to připravovanou invazí. Zprávy o ní měly u karikaturistů velkou odezvu a o to víc, když

---

³³ „Válka, Nekončící Válka“.

³⁴ FURET 2004, 194.

³⁵ „Vrchol Francouzské Slávy – Špička Svobody“. Humprey 1793.

³⁶ BRYANT 2009, 11.

³⁷ FURET 2004, 195.

k ní na začátku roku 1797 opravdu došlo a Francouzi se pokusili neúspěšně vylodit v Irsku.³⁸

Britský tisk od neznámého autora s názvem „The French Invasion, or John Bull Bombarding the Bum-Boats“^[7]³⁹ nás vykresluje mapu Anglie a Walesu, která byla přeměněna na tělo krále Jiřího III., který z přístavu Portsmouth nacházejícím se přímo mezi jeho nohama, doslova vypouští větry, které rozhánějí malé loďky připlouvající přes kanál La Manche do Anglie.

Co se týče vidiny Francouzů jako zrůd ve spojitosti s událostmi invaze, tak za připomenutí ještě stojí tisk, který vytvořil William O’Keefe s názvem „Prepared for French Invasion“^[8].⁴⁰ Na něm z pravé strany připlouvají Francouzské koráby a hlavně loďka plná malých černých ďáblů. Že mají znázorňovat Francouze, poznáme podle červených čapek s kokardami, které vyzvedávají jako zástavy nad své hlavy a vlajky s trikolórou. Jedním důležitým detailem na tomto ztvárnění je i fakt, že ďábel ve předu zdvihá ruce, ve kterých výhružně třímá gilotinu. Pravá strana obrázku je zaplněná vesměs jen ženskými postavami, mezi kterými ale lze rozeznat krále Jindřicha a politika Williama Pitta, připravené bránit břeh země před nepřítelem, který přináší jen teror a zkázu.

V následujících letech vlády direktoria trvající od roku 1795 až 1799, se válka s okolními státy i teror ve Francii stále stupňoval.⁴¹ Co se armády týče, byla v příšerném stavu kvůli nedostatku financí. Vojáci chodili oblečení v hadrech, které jen vzdáleně připomínaly uniformy, málokterí z nich měli boty a o správné vyzbrojenosti se dalo jen těžko mluvit. Prvotní vlastenecké nadšení z nich pomalu opadávalo.

Francii se sice povedlo uzavřít mír se Španělskem, Pruskem a Holandskem, ale stále tu zůstávalo zneřáčené Rakousko a Anglie. Proti Rakousku byla vedena válka na třech frontách a jen na jedné byla úspěšná. Italská armáda vedená generálem Napoleonem Bonaparte.⁴² Evropa už tehdy měla jeho osobu ve svém povědomí, hlavně díky úspěchu při obléhání Toulonu i nechvalně známému masakru royalistických vzbouřenců Paříži. Bitva u Rivoli, která se odehrála 14. – 15. Ledna 1797 skončila

---

³⁸ BRYANT2007, 26.

³⁹ „Francouzská invaze - neboli John Bull bombardující čluny.“ Humprey 1793.

⁴⁰ „Připraven na francouzskou invazi.“ Aitken 1796.

⁴¹ FURET 2004, 221.

⁴² KOVAŘÍK 2008, 11.

porážkou Rakouských vojsk a pod dalším nátlakem bylo Rakousko nucené v říjnu uzavřít mír.⁴³

Anglie se tak stala jediným dosud neporaženým nepřítelem revoluční Francie. Nebylo tedy s podivem, že sám Bonaparte začal plánovat, jak ji znemožní, aby přestala financovat evropské koalice vedené proti Francii. Bylo třeba poškodit její ekonomiku. Už zpočátku celého anglo-francouzského konfliktu si Anglie od roku 1793 udržovala převahu hlavně na moři. Napoleon si předsevzal, že je třeba Anglii zbavit svého největšího koloniálního bohatství, Indie. K té vedla cesta přes Egypt, jehož hlavní metropole Káhira, se stala pro Bonaparta první kótou při cestě na východ, kterou bylo třeba dobýt.⁴⁴

Celé Egyptské tažení mělo význam i v kulturní rovině, než jen v té válečné. Napoleonovi se podařilo zmocnit Káhiry, ale další postup francouzských vojsk byl ukončen Turky, Araby a Angličany pod hradbami pevnosti Akkry. Ke zkáze celého tažení došlo i díky egyptskému lidu, který se nenechal ovlivnit Napoleonovými osvobozeneckými ideami, jenž s sebou přivezl z revoluční Francie.⁴⁵

Napoleon se díky tomuto tažení stal slavnějším i na poli karikatury. Velká většina jeho činů byla dříve nebo později ztvárněna a v mnohých případech dosti zkresleně. Bonaparte se stal tím mocichtivým dobyvatelem, který ve stopách Alexandra Velikého směřuje na východ, který si chce podmanit. Svým prohlášeními o respektování tamního náboženství si vysloužil označení Mohamedán a veřejnost o něm prohlašovala, že konvertoval a nyní provolává slávu Alláhovi. Tato myšlenka byla podpořena mnoha karikaturami. Na jedné od Jamese Gillraye ze série tisků ilustrující Napoleonovu kariéru, s názvem „Democracy of Religion“^[9]⁴⁶ sedí Napoleon na široké pohovce a kouří vodní dýmku. Muslim po jeho boku mu na hlavu nasazuje turban, kterým Napoleon nahrazuje svůj dvourohý klobouk ležící před ním na zemi. Přihlížející francouzští vojáci se na celou tuto scénu tváří nesouhlasně, zatímco nalevo stojící muslim předčítá z Koránu.

Další karikatury čerpající z reálných událostí vycházely například i z incidentu po prohrané bitvě u Akkry, kdy se pět set mužů Napoleonovy armády po dobytí Jaffy nakazilo ve městě morem.⁴⁷ Na veřejnosti se ale objevily spekulace, že Bonaparte své

---

⁴³ FURET 2004, 281.

⁴⁴ MANFRED 1975, 174.

⁴⁵ MANFRED 1975, 171

⁴⁶ „Svoboda náboženství.“ Humprey 1800.

⁴⁷ MANFRED 1975, 175

vojáky otrávil opiem. A byl to opět Gillray, co tuto myšlenku podpořil tiskem „Poisoning the sick in Jaffa“^[10]⁴⁸, na které Napoleon konverzuje s úlisně vyhlížejícím doktorem, který připravuje onen jed, kterým mají být otráveni stonající vojáci ležící za zelenou plentou v pravé části, na které poukazuje Napoleon svou levicí.

Anglická karikatura ale nezesměšňovala jen Napoleona. Gillray se na tisku „L'Insurrection de l'Institute amphibie“ - The pursuit of knowledge“^[obr.00]⁴⁹ vysmívá členům *Institute d'Egypte*, jimiž jsou i dva Francouzi na tisku, kteří se pokoušeli ochočit a osedlat krokodýli. Muže v předním plánu krokodýl kouše do nohy, až teče krev a Francouz ve zděšení odhazuje otěže a bič. Druhý vědec se v druhém plánu pokouší zachránit život útekem, ale další krokodýl ho chytl za frak a nechce ho pustit. V pravé části tisku blíže spodnímu rohu na zemi leží sedlo, a kniha „O výcviku krokodýlů“ ze které vypadly tři tisky znázorňující, jak takového cvičeného krokodýla využít.

Británie si po celou dobu Napoleonova Egyptského tažení udržovala vojenskou převahu na moři. A byla to právě přičiněním admirála Nelsona, který 1. srpna našel francouzskou flotilu kotvící u Abú Kíru a potopil ji.⁵⁰ Byl to jeden z faktorů, který donutil Napoleona přemýšlet o ukončení Egyptského tažení. Trvalo mu rok, než tak učinil a zanechal svou armádu v Egyptě. Mezitím se Francie pod vedením Direktoría opět ocitla ve válce s Rakouskem, Německem a Ruskem. Tuto událost znázorňuje i Gillrayova karikatura z 1. září roku 1799 „Allied Powers *Unbooting Egalité*“^[11]⁵¹ s vícefigurálním námětem jehož středem je Bonaparte, který je ze všech stran napadán zástupci nepřátelených států. Turek s napřaženou šavlí ho drží za nos, který se mu chystá useknout. Rakušan s medvědem v zádech, coby alegorickým ztvárněním Ruska, ho drží za velkou botu s nápisem Itálie, z níž se sypou peníze. Napoleon je zezadu přidržován postavou v námořnickém oblečku, známou jako anglický Jack Tar a pod nohama mu prolézá Holanďan, který se zmocňuje velkého *Holandského sýra*. Francie ale netrpěla pod tlakem II. koalice tolik, jak karikatura znázorňuje. Napoleonovi se naopak podařilo po návratu z Egypta svrhnout vládu Direktoría, když rozehnal poslance Rady Starších a prosadil nastolení vlády tří konzulů, jimiž byli Sieyès, Ducos a Bonaparte, který zbylé dva značně převyšoval svou popularitou, kterou mu dopřával

⁴⁸ „Otrávení nemocných v Jaffě.“ Humprey 1799.

⁴⁹ „Vzpouza institutu obojživelníku – hon za poznáním.“ Humprey 1799.

⁵⁰ FURET 2004, 286.

⁵¹ Spojenecké síly zouvají Rovnost. Humprey 1799.

francouzský lid. Bonaparte byl v jejich očích zachránce a hrdina.⁵² Bohužel zbytek Evropy ho viděl spíše jako onoho *korsického krokodýla*, jak znázorňuje i britský tisk z listopadu 1799 [12], na kterém ohromný krokodýl s korunou na hlavě a vojenskou šavlí a vysokých botách útočí na dav žab ve frygických čapkách představující Radu starších.⁵³

Po ustanovení Konzulátu Napoleon neotálel a zahájil další tažení proti Rakousku. Vedl ho na dvou frontách, v Německu a přes Alpy do severní Itálie. Úspěch zakončený mírem uzavřeným v Campo Formiu na chvíli opět uklidnil rozbouřené vody v Evropě. Nastalo období, kdy se Francie pod vedením Bonaparta znovu stavěla na nohy.⁵⁴

2.3. Napoleonská karikatura do roku 1812

V květnu roku 1803 byl přerušen Amienský mír z roku 1802 a příměří mezi Francií a Anglií bylo prolomeno. Na těch několik měsíců měl Napoleon jen jediného nepřítele a tou byla právě Anglie. Aby se ho mohl navždy zbavit, nebo s ním uzavřít další mírovou smlouvu, rozhodl se pro invazi, která měla vyvrcholit obléháním samotného Londýna.⁵⁵

Je nutné připomenout, že zmíněný Amienský mír rozproudil v karikatuře zajímavé reakce na fakt, že země, které byly po většinu historie a zvláště v posledních deseti letech ve sváru a rivalitě, nyní znovu navazují vřelý kontakt. V tomto kontextu chci zvláště poukázat na karikaturu od Gillraye s názvem „The first kiss these ten Years! or the meeting of Britannia and Citizen François.“[13]⁵⁶ Jedná se o silně kontrastní dvojici. Britannia, jakožto alegorie Británie je klasicky znázorněna jako korpulentní dáma, která je v lehce stydlivém gestu líbána vysokým pohublým mužem. Tím je personifikace Francie, občan François. Každý z nich odložil své atributy a zbraně. U Britannie je to štít a trojzubec, u François dvourohý klobouk s kokardou a šavle, nyní ležící na zemi v levém spodním koutě vyobrazení. Nad oběma postavami se nachází dvoj-portrét

---

⁵² FURET 2004, 321.

⁵³ Zajímavostí této karikatury s názvem „The Corsican Crocodile Dissolving the Council of Frogs“ je, že se zde Francouzi objevují jako žáby. V podvědomí snad každého moderního člověka se nachází fenomén přirovnávání Francouzů k žábám. Byly to právě karikatury okolo Francouzské Revoluce, které přispěly ke zpopularizování tohoto námětu. Holland 1799.

⁵⁴ FURET 2004, 337-338.

⁵⁵ FURET 2004, 372.

⁵⁶ První polibek za deset let! Nebo setkání Británie a občana François. Humprey 1803.

Napoleona a Jindřicha III., kteří na sebe rivalsky hledí a ruší tak zdánlivě harmonický dojem celého tisku.

Tato harmonie byla opravdu po roce přerušena a situace mezi Anglií a Francií se vrátil do válečného stavu. Reakce na připravovanou invazi na sebe nedala dlouho čekat. Na karikaturách bylo Francouzům vyhrožováno, jak bídne může jejich pokus o expanzi do Anglie dopadnout. K tomuto tématu bylo vytvořeno mnoho karikatur od samotného Gillraye. Uvedu jednu z nich, na které je Napoleon vykreslen jako tyran a nepřítel vlastního národa. „Destruction of the French gun-boats – or – Little Boney and his friend Talley in high glee.“^[14]⁵⁷ nám představuje Bonaparta coby Little Boneyho na ramenou vyšší mužské postavy v uniformě, která má být karikaturou Talleyranda, Napoleona ministra zahraničí. Oba stojící na hradbách opevnění v prvním plánu, navlečení ještě do revolučních, pompézních uniforem. Little Boney sleduje skrz srolovanou listinu s nápisem „Talleyrands’s plan for Invading Great Britain“⁵⁸ dění na moři v pravé části vyobrazení. Tam se odehrává námořní bitva, ve které vítězí Britové. Střílejí na lodě v dolní části obrazu a ty se v ohromných vlnách potápí i s posádkami. Na vzdáleném pozadí vidíme břehy a skaliska Británie, což prozrazuje i vlajka vlající na opevnění po pravé straně. To, co pobuřuje na celém námětu nejvíc, jsou slova Little Boneyho, kterými pochvaluje celou situaci odehrávající se na moři a srovnává ji s incidentem záměrného otrávení svých vojáků v Jaffě.

Napoleona invaze nebyla úspěšná a nashromážděné jednotky nikdy neopustily Boulogne sur Mer, ale byly staženy k Rýnu, aby vyrazily na pomoc Bavorsku, které bylo jeho spojencem – nyní ohrožovaným Rakouskem. Během roku 1805 ale ještě došlo k definitivní porážce francouzské flotily na moři, bitva u Trafalgaru, ve které zemřel admirál Horatio Nelson.⁵⁹

Napoleonovo rakouské tažení vedlo přes Ulm a Vídeň dále na Slavkov, kde Napoleon porazil spojeneckou armádu Rakouska a Ruska 2. prosince 1805. K tomuto kontrastu událostí se vztahuje i další známá karikatura od Gillraye, „The Plumb-pudding in danger“^[15]⁶⁰ na které William Pitt a Napoleon sedí u jídelního stolu a krájí glób naložený na talíři. Pitt sedící po levé straně si ukrajuje oceán a celou západní

---

⁵⁷ Zkáza francouzských dělových člunů nebo Malý Boney a jeho přítel Talley a jejich škodolibost. Humprey 1803.

⁵⁸ Talleyrandův plán na invazi do Velké Británie.

⁵⁹ FURET 2004, 373.

⁶⁰ „Švestkový koláč v nebezpečí.“ Humprey 1805.

polokouli, zatímco Napoleon šavlí odsekává evropský kontinent. Je zde znatelná jasná narážka na rozdělení tehdejších sfér vlivu.

V karikatuře Napoleonova vítězná tažení našla odezvu, stejně jako jeho císařská korunovace a kontinentální blokáda, jež měla významně ekonomicky poničit Anglii i její spojence, kterým zůstávalo například Rusko. Jak Napoleon při svých taženích získával nová a nová území, stavěl své nejbližší do jejich správy. Velice trefně toto vystihuje Gillrayova karikatura „Tiddy Doll, The Great French Gingerbread Baker, drawing out a new batch of kings“^[16]⁶¹, která představuje Napoleona jako perníkáře obsluhujícího pec. Z té na velké lopatě vytahuje tři figurky králů na podstavcích s nápisy Bavaria, Wirtemberg, Baden. Jedná se tedy o narážku na nově získané území Německa, které Napoleon vydobyl roku 1806 i následovně získání Polska a výhra nad Prusy u Jeny a Auerstadtu.⁶²

Přes dlouhé snažení se Napoleonovi povedlo uzavřít roku 1807 s Rusy mír, který trval necelých pět let.⁶³ Rusko na spojení přistoupilo kvůli Anglii, která nenabízela takovou finanční oporu, ani proti-napoleonské zásahy, jaké slíbila. Napoleon spojení Ruska potřeboval, aby se vyhnul dalším možným hrozbám z jeho strany a uzavřel kompletně Evropu anglickým obchodníkům. K uzavření míru došlo na Tylži, zcela netradičním způsobem, na prámu. Tato scéna byla zvěčněna nejenom na obrazech, ale i v karikatuře. Jedna z nich pochází z rydla Charlese Ansella a nese název „The Imperial Embrace on the Raft, or Boney’s New Drop“^[17]⁶⁴ Opět se na něm setkáváme s Napoleonem jako Little Boney. Rukama objímá cara Alexandra I. a ten je jeho přehnaně vřelým gestem překvapen, protože mu z hlavy padá koruna. Oba stojí na onom voru, který se na carově straně napůl potápí a navíc se na něj snaží vyšplhat Fridrich Vilém II. Běduje, nad faktem, že mu korunu unáší vlny a jaký byl naivní Prus, že poslouchal Napoleona a nechal si ji také srazit. Stejný osud má podle vyobrazení potkat i Alexandra I., i když ho Napoleon uklidňuje, že se jedná jen o bratrské objetí z čisté náklonosti.

V průběhu dalších let se anglická karikatura soustředila i na dění na pyrenejském poloostrově, kde se situace pro Napoleonova vojska začínala zhoršovat a jeho síla a vliv

⁶¹ „Tiddy-Doll, velký francouzský perníkář, vytahující novou várku králů z pece.“ Humprey 1806.

⁶² FURET 2004, 374.

⁶³ FURET 2004, 377.

⁶⁴ „Císařské objetí na prámu, neboli Boneyho nový úlovek.“ Walker 1807.

bratra coby dosazeného Španělského krále rok od roku slábla.⁶⁵ Charakter této války nabral naprosto jiný rozměr, než na který byli francouzští vojáci zvyklí. Španělský lid kladl důsledný odpor a guerilla se stala závažným problémem. Snižující se počty vojáků ve francouzské armádě měly za důsledek zvyšování morálky odboje.⁶⁶ Ostatně ilustruje to i Gillray v jedné ze svých epicky výpravných karikaturách. „Spanish Patriots Attacking the French Banditti – Loyal Britons Lending a Lift“^[18]⁶⁷ z roku 1808 je bitevním výjevem, na kterém španělský lid a britští vojáci ženou a pobíjejí francouzská vojska nacházející se převážně v pravé části obrazu. Postavy na španělské straně jsou velmi pestré. V prvním plánu nalevo pomáhá kněz ládovat kanón, který obsluhují dvě dámy v šatech a nějaký šlechtic. Ve středu výjevu se nachází francouzský generál, s pozvednutou šavlí a vyděšeným výrazem ve tváři. Zleva se ho chystá jeptiška bodnout kudlou a zprava se voják napřahuje svou mušketou, že ho jednou ranou pažby skolí. V dalším plánu například jede v davu na koni biskup, následován kavalérií nesoucí vlajky, na nichž je napsáno *Victoire Espagnol*. Další standardy na výjevu trčí z vojenských šiků jen zlehka načrtnutých, avšak pomalu mizejících v dýmu, který halí celý zadní plán bitevní scény i s horizontem. Jedná se o opravdový obraz zkázy, i když v lehce nadneseném karikovaném pojetí.

Nezdary ve Španělsku měly být zažehnány. Napoleon spoléhal na mírovou smlouvu s Ruskem a chtěl zahájit nové tažení, aniž by se musel obávat, že útok přijde z východu. Car Alexandr si ale byl vědom francouzského nezdaru ve Španělsku a pod vlivem samotného Talleyarda, který se odklonil od Bonaparta, své rozhodnutí zdržoval. Rakousko mezitím díky financím z Anglie začalo zbrojit a nepokoje v Německu způsobené francouzskou okupací rostly.⁶⁸ Válka vypukla na jaře roku 1809 a na jejím konci stálo po bitvě u Wagramu Napoleonovo další úspěšné vítězství, po kterém jeho císařství dosáhlo největší rozlohy během průběhu celých napoleonských válek. A s právě touto silou musela bojovat Anglie pod tlakem kontinentální blokády, která nakonec trvala jen dva roky.⁶⁹

Napoleon v této francouzské Evropě potřeboval utvrdit svou legitimitu. Potřeboval dědice, který by zajistil kontinuitu rodu, paradoxně po vzoru monarchie, kterou

---

⁶⁵ FURET 2004, 378.

⁶⁶ FURET 2004, 378.

⁶⁷ „Španělští patrioti útočící na Francouzské bandity – oddaní Britové pomáhají.“ Humprey 1808.

⁶⁸ FURET 2004, 378.

⁶⁹ FURET 2004, 380.

Revoluce z Francie odstranila.⁷⁰ Přišlo tedy na rozvod s Josefínou a následný sňatek s Marií-Louisou, dcerou Rakouského císaře Františka II.

Karikatura si nebrala při ztvárnění malého synka Napoleona servítky a například Rowlandson ho ztvárnil jako malého Napoleona i s dvourohým kloboukem na hlavě, jak sedí v klíně Marie Louisy a ve zvednuté levici třímá císařské jablko, zatímco v pravé, kudlu kterou se chystá vrazit své matce do hrudi [19] Na tuto značně hrůznou scénu nahlíží zpoza těžkého závěsu na pravé straně Napoleon a tváří se téměř stejně agresivně jako jeho syn.⁷¹

Jako naprostý kontrast a až naivně působí francouzský tisk od neznámého autora, oslavující narození Napoleonova syna. Ten je na něm ztvárněný jako dítě v kolébce, s šerpou a šavlí u pasu a ratolestí v jedné ruce. Pod kolébkou rozpíná křídla císařská orlice držící v zobáku korunu předznamenávající vládu Napoleonova syna nad Francouzským císařstvím, ke které ale nikdy nedošlo.

Události roku 1812 měly předejru právě v těchto momentech. Rusko bylo stále nerozhodné v otázce spojení s Francií. Carovi se nelíbil nápad, že by Francouzská expanze měla pokračovat dál na východ, když od svých bojarů slýchal už teď nespokojené poznámky a odpor vůči čemukoliv Francouzskému v zemi sílil.⁷²

3) Velikáni napoleonské karikatury

3.1 James Gillray

James Gillray (1757-1815) byl už za svého života považován za vynikajícího anglického karikaturistu, který společně s Cruikshankem a Rowlandsonem vytyčil mezník v historii karikatury.

Narodil se 13. srpna roku 1757 v Chelsea. Svou kariéru začal již v mládí jako rytec písma, díky čemuž získal zručnost při práci v grafickém oboru. Dlouho ale u svého zaměstnavatele nevydržel. Ubíjela ho monotónnost práce a po čase ji tedy opustil, aby našel společnost potulných muzikantů, u kterých si vyzkoušel svobodný, avšak značně

---

⁷⁰ FURET 2004, 386.

⁷¹ „Nursing the Spawn of a Tyrant, or Frenchmen Sick of the Breed“ (Péče o tyranova zplodence, nebo Francouzi mají po krk takového druhu), Tegg 1811.

⁷² FURET 2004, 386.

nepohodlný a drsný život. Brzy se ocitl zpátky v Londýně a nastoupil jako student na Královskou akademii, kde se učil kopírováním a množением slavnějších tisků z té doby. Tehdy se projevil jeho zájem o vlastní interpretace veřejného dění. Začal vytvářet své verze tisků a publikoval je pod smyšlenými, nebo existujícími signaturami, aby došlo k záměrné záměně se známými dobovými autory, jako byl tehdy populární karikaturista James Sayers.⁷³

Z dob jeho studií pocházejí dva portréty Williama Pitta, které i přes svou realističnost nesou náznaky karikatury a to zvláště co se týče obličeje portrétovaného, ve kterém dochází ke stylizaci a zvýraznění některých obličejových rysů.⁷⁴ Nos je mírně nadsazen a krk prodloužen pod vlivem vysokého límce a vázanky.

Gillrayův styl spočíval zpočátku v jisté přehnané vulgárnosti, která se mohla v mnoha případech zdát nevhodná a sprostá, avšak i přesto byla přijímána stále s větší oblibou. Jeho náměty a zpracování týkající se jak politiky, tak společnosti byly úderné a výstižné a nebraly si servítky. Postavy na jeho karikaturách jsou velice živé a vystupují až s téměř barokní dynamičností, která v některých případech přechází v přehnanou deformující stylizaci.⁷⁵ Nejvíce pozornosti poutají obličeje s groteskními výrazy, ze kterých lze snadno vyčíst emoce prožívané zobrazenými postavami. U hlavních aktérů se podoba i výrazy časem ustálily a bylo tak jednoduché je rozeznat. Gillray se ani nestranní doslovných pojetí některých přísloví, či jmen,⁷⁶ ani mytologických a křesťanských námětů. Nejčastější stvoření připomínají demony různých podob a velikostí, kteří většinou slouží jako záminka ke zdůraznění záporné role osoby vůči společnosti.

Karikatury od Gillraye nabyly velké popularity. Tisky nevycházely v novinách, ale jako samostatné listy, které byly vystavovány veřejně ve výkladních skříních obchodů, u nichž se shlukovaly davy lidí, by si je mohli prohlédnout.⁷⁷ Gillrayovi práce byly i sbírány do nájemných katalogů, které si lidé půjčovali domů pro pobavení rodiny, nebo svých přátel.⁷⁸

---

⁷³ WRIGHT 1851, 6.

⁷⁴ Portrét Williama Pitta, 1789. Dnes v National Portrait Gallery v Londýně.

⁷⁵ FEAVER 1988, 54.

⁷⁶ James Fox je na několika jeho karikaturách znázorňován jako opravdová liška, nebo mu alespoň ponechal liščí tělo, nebo hlavu. Např. karikatura „Crums of Comfort.“ Anonym 1783

⁷⁷ MAURICE – COOPER 1970, s. 98.

⁷⁸ FEAVER 1988, 45.

V mnoha životopisech je zmiňováno, že při vytváření svých tisků vynechával fázi skicování kompozice a ryl přímo do desky, přičemž používal jen předlohových skic, které nosil u sebe na malých papírcích. Ty si pořizoval na veřejných místech, kde dotyčné osoby vystupovaly.⁷⁹

Francouzská revoluce se stala pro Brity velkou hrozbou. Přesto se zpočátku k myšlenkám revoluce někteří otevřeně hlásili, změna přišla záhy po popravě Ludvíka XVI.⁸⁰ Gillray ve svých prvních karikaturách týkajících se revoluce dokonce oslavoval její myšlenky a stejně jako veřejnost sympatizoval s ideály rovnosti a svobody.⁸¹ Jakmile se Francie drasticky zbavila svého krále, situace se rapidně změnila. Z doposud ještě oslavovaných osvícených Francouzů se stali krvelačné zrůdy a svým odporným otrhaným vzhledem jasně naznačovaly, že z revoluce tohoto rázu nemůže vzejít nic dobrého. Ludvík XVI. byl najednou pokládán za mučedníka a jakékoliv další ztvárnění na karikaturách ho takto interpretovalo. Francouzská revoluce se stala doslovným strašákem pro Británii. V roce 1794 Parlament zvýšil odvody pro doplnění stavů armády, pod hrozcím nebezpečím ze strany Francie.⁸² Gillray neváhal vytvořit hned několik karikatur reagujících na tuto událost a zesměšnit nové rekruty tak, že zdůraznil zoufalost takového rozhodnutí zpitvořením hned několika typů odvedenců, kteří přicházeli jako čerství nováčci k armádě. Jednalo se o odlišné ročníky i rozdílné společenské vrstvy. Tyto karikatury vytvářel i během dalších let. Jedna z nich s názvem „Supplementary Milita“^[20]⁸³ nabízí pestrou škálu lidských typů, obličejů, výrazů i oblečení, které je v mnoha případech napůl uniformou a napůl civilním oděvem. Jde o regiment rekrutů, vedený tlustým vlajkonošem, jemuž na tyči vlaje standarda s námětem svatého Jiřího zabíjejícího draka, jakožto znak krále. Že se jedná o obyčejné pracující lidi násilně vytažené ze svého života a zaměstnání rovnou do armády, se dozvídáme i z detailů, které u sebe má každá z postav. Muž nalevo je podle bot za bandalírem švec, další vedle něj kvůli stejně umístěné špachtli zedníkem, po jeho boku pochoduje umělec s paletou a štětcí, dále vidíme krejčího s nůžkami a metrem. Řadu uzavírá kadeřník v zástěře s vysokým stojáčkem a nakadeřenými vlasy. Celý zástup nalevo doprovází podezřele vyhlížející bubeník s dřevěnými nohama, který podtrhuje zoufalý dojem celé

---

⁷⁹ WRIGHT 1851, 7.

⁸⁰ WRIGHT 1875, 476

⁸¹ WRIGHT 1875, 477.

⁸² BRYANT 2009, 20.

⁸³ „Supplementary Milita, Turning Out for Twenty Days' Amusement – The French Invade Us, Hey? Damme Who's Afraid?“ (Dodatečná milice se ukazuje na dvacet dní – Francouzi chtějí podniknout invazi, co? A kdo se krucinál má bát?) Humprey 1796.

scény. Gillray těmito karikaturami silně podřýval mocné autority, jejich činy a lidem se tento přístup líbil.

S příchodem Napoleonských válek a přerušením jednoročního míru s Francií se Británie opět hrozila možné invaze Francouzské armády a toto téma v Gillrayových pracích ještě vytrvalo, ovšem v trochu pozměněné podobě. Ve svých tiscích sice nadále zlehčoval i děsil veřejnost možnými scénáři úspěšné invaze, ke které nikdy nedošlo, ale obecný dojem byl více vlastenecký, než v případě karikování Francouzské revoluce. Gillray jakoby chtěl v karikaturách vyhrožovat Francouzům i samotnému Napoleonovi, který se stal v jeho podání jen směšnou figurkou se jménem Little Boney.⁸⁴ Na jedné z nejdrastičtějších karikatur vytvořených právě v tomto období má John Bull uťatou hlavu Napoleona nabodnutou na vidlích, které v rukou vítězoslavně zvedá nad dav [21]. Scéna se má podle názvu odehrávat 48 hodin po vylodění.⁸⁵ Je tak jasným odstrašujícím příkladem toho, jak horlivá nenávist v celé proti-napoleonské kampani vládla. U Gillraye se stávalo, že se dopouštěl mnoha nekorektností a ignoroval některá fakta. Už v letech revoluce Napoleonovi vnucoval sympatie pro gilotinu, nebo známosti s figurami, jako byl Robespierre a Danton.⁸⁶ Byl to jen důsledek nenávisti vůči Napoleonovi. Měl ještě více pošpinit jeho už tak špatnou pověst mezi Brity i spojenci na kontinentu, ke kterým se karikatury záhy po vydání také dostávaly.⁸⁷

I když tvorba Jamese Gillraye nemohla zahrnout celé období napoleonských válek, stále během nich hrály jeho karikatury velkou roli. Především např. výrazná postava Little Boneyho (někdy jen *Boney*), kterou volně přebírali další karikaturisté ve svých tiscích.⁸⁸ Byl to Bonaparte v provedení Gillraye. Ten z něj udělal figurku menšího vzrůstu, kterému vždy do kontrastu, aby podtrhl jeho výšku, přidal ohromný dvourohý klobouk s barevnými pery. Rysy na karikatuře si byl Napoleon podobný. Gillray mu ale zvýraznil orlí nos a kreslil ho spíše z profilu, aby tento jeho atribut ještě více vyniknul. Gillray vždy spojoval Napoleona s Francouzskou Revolucí i co se vzhledu týče. Little Boney byl na jeho karikaturách vždy ztvárněn v uniformě prvního konzula a takto se objevuje i na velké většině anglických tisků.⁸⁹ Zobrazená uniforma se od jeho skutečné značně lišila. Byla pompéznější, barevnější a více zdobná. Jako kdyby byl Boney na

⁸⁴ *Malý Boney* – tato postava se objevuje zprvu jen na Gillrayových karikaturách, ale od roku 1803 ji přejímají další karikaturisté a používají ve svých pracích.

⁸⁵ „Buonaparte, 48 Hours after Landing!“ Humfrey 1803.

⁸⁶ EVERITT 1886, 26.

⁸⁷ KLINGENDER 1946, 13.

⁸⁸ Postava byla převzatá například G. Cruikshankem, Rowlandsonem a vyskytuje se i na mnohých anonymních britských tiscích. BRYANT 2009, s. 46.

⁸⁹ Viz. „Plumb Pudding in danger.“ Obr. 15.

karikaturách stále oblečen v konzulské uniformě, nebo se mohlo jednat o módní parodii, se kterými měl Gillray také zkušenosti a Napoleona tak pokládal za marnivého šaška.⁹⁰ Jeho největším rivalem se stal John Bull, jakožto personifikace Británie, který se v karikaturách a satíře objevoval už na počátku 18. století. Boney jakožto symbol napoleonské Francie v karikatuře s ním na tiscích stále soupeří.

Tvorba Jamese Gillraye byla ukončena rokem 1811, kdy byl postižen mentální retardací a v důsledku záchvatu se dokonce i pokusil o sebevraždu, když chtěl skočit z okna svého domu v St. James Street.⁹¹ Nikdy se z tohoto stavu nevzpamatoval a až do své smrti neprodukoval žádné další tisky. Zemřel 1. června roku 1815.⁹² Zanechal však za sebou významný odkaz, kterým byl nespočet karikatur. Jeho tvorba se stala se do budoucna pro další umělce z jeho oboru východiskem stejně, jako tomu bylo v předešlé generaci u Williama Hoghartha.⁹³

3.2. Isaac a Georges Cruikshank

Příjmení Cruikshank se do historie karikatury zapsalo výrazně a bez pochyby ho lze řadit mezi velikány, jako byli samotný Hogarth a Gillray, nebo Rowlandson. Zajisté v tom hrál roli i fakt, že Cruikshankův tvořících na poli karikatury bylo více. Jedná se o otce Isaaca Cruikshanka a jeho dva syny George a Roberta, který ale bohužel zůstává z celé trojice nejméně známý a spíše jsou zmiňována předešlá dvě jména.⁹⁴ Nejvíce se z trojice proslavil George, který se po napoleonských válkách více zaměřil na ilustrování knih, což mu vydobylo největší slávu v oboru.⁹⁵

Isaac Cruikshank (1764-1811) zpočátku publikoval anonymně, takže je těžké vyhledat jeho první autorské tisky. Tak tomu bylo ještě na přelomu století, kdy jediným vodítkem pro určení autorství může být jeho styl plný distinktivního šrafování a rozvolněných tahů.⁹⁶ Stejně jako mnoho jiných karikaturistů Isaac pracoval „na volné noze“ pro kohokoliv, kdo mu mohl dobře zaplatit. Nečinilo mu problémy směřovat své

---

⁹⁰ Gillray se věnoval i karikatuře společnosti a jejím trendům. Jako příklad může sloužit tisk „Les Invisibles“ (Neviditelní), na kterém zesměšňuje tehdejší módu velkých klobouků a vysokých límců. Humfrey 1810. Obr. 22.

⁹¹ WRIGHT 1851, 7.

⁹² WRIGHT 1851, 12.

⁹³ EVERITT 1886, 6.

⁹⁴ EVERETT 1886, 109.

⁹⁵ EVERETT 1886, 125.

⁹⁶ EVERETT 1886, 90.

nápady proti vládě a připojit se k těm, kteří karikovali Williama Pitta a politické strany, nebo obecné dění doby.⁹⁷ Tehdy své výtvary málokdy podepisoval, a pokud tak činil, spíše se jednalo o iniciály I. C.⁹⁸ Ukázkou tohoto druhu může být i tisk z roku 1797, který reaguje na Napoleonovo Italské tažení a obsazení Vatikánu. Napoleon jako „Buonaparte at Rome giving Audience in State“^[23]⁹⁹ je na něm kupodivu ztvárněn v reálnější podobě, ne jako Little Boney, avšak jeho rysy jsou značně odlišné od reality. Má dokonce delší vlnité vlasy a rovný nos. Sedí na trůnu v pravé části tisku, se založenýma rukama a pravou nohu si opírá o čelo papeže, který před ním pokleká a z rukou mu vypadla dvojice klíčů na znamení předání vlády nad Vatikánem. Je zobrazen v doprovodu několika kardinálů, které sleduje rozesmátý francouzský voják a obnaženou nohou postrkuje kardinála před sebou, aby si pospíšil s předáním dalších darů. Ve tvářích kardinálů je znát pohoršení vůči tomu, co se děje. Nejenom, že v pravém rohu další voják s pobavením močí do nádoby se svčenu vodou, Napoleon navíc nohou sráží papeži tiáru z hlavy za doprovodu svých slov, kterými upozorňuje na fakt, že papež má smeknout *klobouk*, když se nachází v přítomnosti někoho z vyšší společnosti. Sám přitom vypadá jako otrhaný generál v potrhané uniformě s dírami v klobouku a botě, což má podtrhovat jeho vulgární a barbarský přístup ke křesťanství stejně jako k jakémukoliv dalšímu náboženství.

V reakci na připravovanou Napoleonovu invazi do Anglie Isaac přispěl svým dílem, když vytvořil karikaturu „Facing the Enemy“^[24]¹⁰⁰, která zcela reálně srovnává stav anglické a francouzské armády, aby zastrašila Francouze a odradila je od invaze. Jsou na něm ztvárněny dvě kontrastní postavy vojáků, každý odlišné národnosti. Nalevo stojí hrdý, avšak obtloustlý Angličan s buldokem u nohou. Pes má na obojku vyryté své jméno, John Bull. Jedná se tedy opět o symbolické ztvárnění této figury. Nalevo stojící a mírně se hrbící voják je Francouz oblečený v roztrhané a zanedbané uniformě ještě z dob Revoluce. Na rozdíl od svého nepřítele se tváří vystrašeně a podezíravě otáčí hlavu směrem na Angličana. Stejně tak, jako má Angličan svého psa, coby národní symbol, Francouzovi Isaac namaloval k nohám kohouta. Ten, stejně jako jeho majitel, otáčí pohled nalevo a sleduje výhruzně štěkajícího buldoka.

---

⁹⁷ EVERETT 1886, 91.

⁹⁸ WRIGHT 1875, 488.

⁹⁹ „Buonaparte na audienci ve Vatikánu.“ Fores 1797.

¹⁰⁰ „Tváří v tvář nepříteli.“ Ackermann 1803.

Isaac vytvořil několik karikatur hodných srovnání s Gillrayem, avšak zdaleka mu nemohl konkurovat jejich počtem. Tvořil méně často a to mělo na jeho slávu velký dopad. Nebýt syna George, jen stěží by o něj byl takový zájem.¹⁰¹ Isaac proměnil vlastní domov v dílnu, ve které zaměstnával i svou ženu. Zatímco on skicoval a ryl desky, manželka je po výtisku kolorovala.¹⁰² Když dospěl jeho syn George, začal mu být v této domácí dílně nápomocný a tak v něm byl vzbuzen zájem o tento obor, ve kterém později tolik exceloval.

George Cruikshank (1792-1878) začínal s politickou karikaturou stejně jako jeho méně známý bratr Robert (1789-1856). Oba ryli otcovy návrhy a přibližně až když bylo Georgovi kolem dvaceti-jedna let, začal publikovat pod svým jménem. Ambicemi G. Cruikshanka bylo jak pokračovat v otcově řemeslu, tak vnést do svého díla i Hogarthovi kvality „morální komedie“.¹⁰³

Během napoleonských válek se George Cruikshank ještě věnoval politické karikatuře a jeho tisky ilustrují spíše druhou polovinu prvního desetiletí a pak události samotného konce Napoleonských válek, přičemž přispěl mnoha známými tisky k satíře tažení roku 1812 a vedle Gillraye představuje hlavního ilustrátora jeho průběhu.¹⁰⁴ Byl i jedním z těch, kteří přebírali ruské tisky.¹⁰⁵ Stylem se tyto karikatury blíží samotnému Gillrayovi, přičemž v něm figuruje i Napoleon jako Little Boney se svou malou postavou a ohromným kloboukem s barevnými pery.¹⁰⁶

Jelikož uvádím většinu Cruikshankových karikatur k roku 1812 v pozdější kapitole zmíním zde jako příklad tisk vztahující se na událost deportace Napoleona na Elbu: „A Grand Manoeuvre! or, the rogues march to the Island of Elba“**[25]** má ve svém středu zbídačeného Napoleona taženého provazem, jehož oprátku má kolem krku. Jako pes je vlečen dvěma příznivci Bourbonů, kteří svým vzrůstem připomínají malé děti. Do zad ho pošťuchuje „spojeneckým koštětem“ Talleyrand, který měl velký podíl na Napoleonově pádu a zleva je následován davem oslavujícím návrat Bourbonů na trůn. U břehu, v pravé části tisku, kam celý průvod směřuje, kotví člun, ve kterém už na Napoleona čeká samotný ďábel s trojzubcem v pravici. Za ním se na zadním plánu skýtá pohled na ostrov Elbu, na které se tyčí šibenice s oběšencem a do nebe šlehají

---

¹⁰¹ EVERETT 1886, 89.

¹⁰² EDWARDS 1928, 184.

¹⁰³ CHESSON 1908, 8.

¹⁰⁴ Viz kap. 4.2.

¹⁰⁵ Viz kap. 3.4. a 4.2.

¹⁰⁶ Viz kap 3.1.

plameny. Jedná se o obraz zkázy, který měl Napoleona v exilu potkat. Mnoho dalších detailů na tisku zahanbuje Napoleona a naznačuje, že se jedná o definitivní porážku.¹⁰⁷

George Cruikshank se po ukončení Napoleonských válek začal soustředit na ilustrace, jak do knih, tak novinových článků a časopisů.¹⁰⁸ Jeho styl se během času vytříbil. Vedle přehnaně karikovaných postav tvořil i sofistikovanější figury civilnějšího vzhledu, dle potřeby námětu.¹⁰⁹ Jak byl zvyklý, kladl stále důraz na řeč těla a výrazů. Scény odehrávající se v interiéru i exteriéru byly plné detailů a pomáhaly čtenáři se lépe vžít do děje. Ilustroval na šest set knih, mezi které patří i například Dickensův *Oliver Twist*, nebo *Pohádky bratří Grimmů*.¹¹⁰

Obecně se George Cruikshank z celé rodiny proslavil nejvíce a nebylo to právě díky karikatuře, která sice stála na počátku jeho celoživotního díla, ale především ilustrátorskou činností.¹¹¹

3.3. Thomas Rowlandson

Thomas Rowlandson (1753-1827) se narodil v Londýně, kde získal základní vzdělání, se kterým měl původně pokračovat v obchodní kariéře svého otce. Už v té době projevoval zájem o karikaturu, když kreslil ve škole do učebnic a sešitů.¹¹² Roku 1772 se v šestnácti letech stal studentem Královské akademie, kde strávil dalších šest let. V rámci studia se díky svému strýci dostal do Paříže, kde bydlel u jeho manželky Madame Chatelier. Ta si v něm našla zalíbení a sponzorovala ho. Rowlandsonovy kresby a skici z Paříže v sobě nesly znaky stylizace, co se figur týkalo.¹¹³ Vytvořil ale i mnoho plenérových kreseb a maleb a některé z těchto prací vystavil po návratu z Paříže na akademii a dokonce získal stříbrnou medaili za figurální basreliéf.¹¹⁴ Po smrti své tety, která ho financovala, zdědil sedm tisíc liber, o které záhy přišel vinou hazardu a

---

¹⁰⁷ Už samotný název „Velký manévř!“ je narážkou na Napoleonova vojenského génia, který zakládal úspěch svých bitev na manévřování svých jednotek po bojišti. Tegg 1814.

¹⁰⁸ CHESSON 1908, 32.

¹⁰⁹ Manýrismus v jeho stylu mu ale byl mnohokrát i vyčítán. Zvláště pak proporce obličejů, které v důsledku výrazu postrádaly autentičnost. Cruikshank byl však schopen portrétovat, i když ne na akademické úrovni. Pro ilustrace ale volil raději volnější styl, který mu byl bližší a ilustracím a karikaturám více vyhovoval - CHESSON 1908, s. 244.

¹¹⁰ CHESSON 1908, 60.

¹¹¹ CHESSON 1908, 248.

¹¹² WRIGHT 1875, 481.

¹¹³ GREGO 1880, 21-22.

¹¹⁴ WRIGHT 1875, 483.

značně zchudnul.¹¹⁵ Při hledání nového zaměstnání ho ovlivnil jeho známý James Gillray. Poradil Rowlandsonovi, ať zkusí kariéru jako profesionální karikaturista. Doba sedmdesátých a osmdesátých let byla bohatá na politické dění a politicky zaměřené karikatury tedy měly velký úspěch - umělcům značně vynášely.¹¹⁶ Rowlandson byl zaměstnán u vydavatele Rudolpha Ackermanna a stejně jako Gillray se zaměřil na zesměšňování takových postav, jako byl James Fox a členové politické strany Whigů.¹¹⁷

Zpočátku publikoval anonymně a především politicky zaměřenou karikaturu. Ta ovšem nehrála nakonec v jeho dílech tak velkou roli, jak tomu bylo v případě jiných karikaturistů, Gillraye a Cruikshanka.¹¹⁸ Věnoval se především satíře a ilustraci společenského života, pro což se stal později tak slavným.¹¹⁹ Za Napoleonských válek nebyl vždy autorem svých tisků. Jeho jméno se objevuje často jen v pozici rytce.¹²⁰ Přesto měl tendence vkládat do grafických reprodukcí něco ze svého stylu.

Stejně jako většina karikaturistů, převzal postavu Little Boneyho od Gillraye, ale můžeme najít mnoho Rowlandsonových tisků, kde se Napoleon objevuje ve svém realističtějším podání, avšak stále s karikovanými rysy, zpravidla z profilu, ve kterém vyniknul Napoleonův orlí nos.¹²¹

Jeho nejspíš nejznámější karikaturou věnovanou napoleonským válkám se stal ilustrativní tisk vytvořený po bitvě u Lipska roku 1813, který srovnává Napoleona se samotnou smrtí „The Two Kings of Terror.“^[27]¹²² V předním plánu je na něm vyobrazena dvojice postav. Napravo sedící Napoleon na bubnu a naproti němu nalevo kostlivec, symbol smrti, sedí na hlavní kanónu. Ten symbolicky míří právě na Bonaparta, což předjímá jeho pád. Oba zaujímají stejné pózy, s lokty opřenými o kolena a hlavou podepřenou, přičemž se liší jen výrazem tváří. Smrtka s nedočkavostí hledí na Napoleona, který si v nervozitě kouše nehty a sleduje dění v pozadí. Tam se odehrává bitva. Z levé strany se hrnou vojska pod čtyřmi spojeneckými prapory a před nimi padají k zemi, nebo už leží francouzští vojáci. Důležitým detailem je i přelomená tyč

---

¹¹⁵ WRIGHT 1875, 483.

¹¹⁶ GREGO 1880, 110-111.

¹¹⁷ WRIGHT 1875, 483.

¹¹⁸ Viz kap. 3.2.

¹¹⁹ GREGO 1880, s. 145.

¹²⁰ Karikatura „Flag of Truth and Lies“ (Vlajka Pravdy a Lží), Obr.26, na které se setkává John Bull a Citizen François, přičemž každý z nich třímá v rukou vlajku svého státu, na kterých jsou vepsány proklamace. Ackermann 1803.

¹²¹ Viz níže.

¹²² „Dva králové teroru.“ Ackermann 1813.

s císařskou orlicí u pravé nohy smrtky zdůrazňující fakt, že touto bitvou bylo ukončeno Napoleonovo císařství.

Po Napoleonských válkách se Rowlandson soustředil spíše na společensky zaměřenou satyru, přičemž jeho styl během let značně zdegeneroval, což jde nejlépe doložit při ztvárnění ženských postav. Na počátku jeho kariéry se jednalo především o sličné dívky s jemnými rysy a půvabem ve tvářích. V pozdějších tiscích se už vyskytují stylizované a karikované ženy, u kterých se nebojí přidat na ošklivosti, přinejmenším v jejich výrazu.¹²³

Rowlandson se podílel i na ilustrování knih, které publikoval Rudolph Ackermann, u kterého byl Rowlandson dlouhodobě zaměstnaný. Jeho kresby i grafiky lze najít ve třídílné knize o putování Doktora Syntaxe vydané v roce 1820 Rudolphem Ackermannem, nebo ve dvoudílné knize „The English Dance of Death“ z let 1815 až 1816.¹²⁴

Ke konci života Rowlandson produkoval mnoho kreseb a skic, které ale nikdy nebyly později provedeny v grafice, přičemž jejich výtvarná kvalita byla značně vyšší oproti karikaturám a stali se i předmětem zájmu sběratelů.¹²⁵ Thomas Rowlandson zemřel v chudobě roku 1827 a zanechal odkaz, pro který byl především považován za jednoho z předních karikaturistů společnosti a jejích mravů.¹²⁶

3.4. Ivan Ivanovič Terebenev

Ivan Ivanovič Terebenev se narodil roku 1780 v Petrohradě, kde i nastoupil na carskou akademii, aby se stal malířem. Jeho zájmy ale brzy sklouzly k sochařství a pod vlivem politické situace se z něj nakonec stal karikaturista. Přesto do roku 1800 setrval ještě na akademii a jeho sochařská díla napodobující francouzské klasicistní sochařství té doby byla odměňována stříbrnými a zlatými medailemi.¹²⁷

---

¹²³ WRIGHT 1875, 485

¹²⁴ GREGO 1880, 10.

¹²⁵ WRIGHT 1875, 486

¹²⁶ GREGO 1880, 49.

¹²⁷ NORRIS 2007, 3.

U Terebeneva stejně jako v celé Rusi propukla vlastenecká nálada, jakmile se do země donesly první zprávy o vyhlášení války a následném překročení Němenu.¹²⁸ Cítil nutkání se projevit a bránit svou zemi vlastními prostředky, což se mu také povedlo. Pod vlivem Alexeje Venetsianova¹²⁹ se během dalších let dostal ke karikatuře a v roce 1808 začali společně vydávat časopis *Journal of Caricature*, který měl být původně týdeníkem.¹³⁰ Bohužel už po třech číslech byl cenzurou přerušen a sám Venetsianov získal káravý dopis, ve kterém obdržel radu, aby svůj talent využil k něčemu prospěšnějšímu.¹³¹

Terebenevovy napoleonské tisky byly vydávány v časopise *Syn vlasti*, kde se vyskytovaly i armádní vyhlášky, díky čemuž nabyly na velké popularitě u širšího publika.¹³² Časopisy obsahující Terebenevovy karikatury byly k dostání v každém knihkupectví v Petrohradě.¹³³ Dokonce o nich najdeme zmínku v Sankt Peteskurských vědomostech.¹³⁴

Stylově Terebenevova díla působí spíše realisticky a vynikají jednoduchostí.¹³⁵ Nepokoušel se o alegorické ztvárnění postavy, jako měli ve zvyku angličtí karikaturisté.¹³⁶ Velmi dobře chápal, že karikatury musí být pochopitelné pro co nejširší veřejnost.¹³⁷ Na jeho karikaturách se děj odehrává jen v popředí, přičemž pozadí převážně chybí a pozornost se tedy soustředí pouze na dění v prvním plánu, které zaujímají nejčastěji tři, nebo čtyři postavy.¹³⁸ Ty jsou komponovány v přehnaně expresivních postojích, podle toho, jak námět vyžaduje. Ukázkou může být například tisk s názvem „Francouzská vraní polévka“ [28], na které jsou v popředí čtyři postavy francouzských vojáků, očividně strádajících a hladovějících, což nebylo během Ruského tažení nic neobvyklého.¹³⁹ Jedná se o pyramidální kompozici figur, jejíž vrchol zaujímá rozšklebená tvář vojáka připravená se zakousnout do ulovené vrány, kterou drží v rukách. Po jeho levici se k němu natahuje s otevřenou pusou další voják a tahá za

---

¹²⁸ TARLE 1950, 62.

¹²⁹ NORRIS 2007, 11.

¹³⁰ GRAY 1999, 660.

¹³¹ GRAY 1999, 660. Alexej Venetsianov (1780-1847) se primárně věnoval malbě žánru. V jeho pracích se vyskytují portréty rolníků, krajiny a vesnické scény. Karikatuře se věnoval jen okrajově a zdaleka nedosahoval Terebenevových kvalit.

¹³² NORRIS 2007, 30.

¹³³ Terebenev prodával své tisky zvláště vydavateli Ivanovi Glazunovi, který vlastnil mnoho obchodů v Petrohradě. NORRIS 2007, 30.

¹³⁴ KAGANOVITCH 1956, 119.

¹³⁵ KAGANOVITCH 1956, 94-95.

¹³⁶ Viz kap. 3.1 – 3.3.

¹³⁷ KAGANOVITCH 1956, 111.

¹³⁸ KAGANOVITCH 1956, 95.

¹³⁹ Viz kap. 4.1.

nohu vrány v náznaku prosby o rozdělení porce. Další dvě postavy, voják kousající uzavřený hrnec na pozadí a další sedící na zemi v roztrhané uniformě, zoufalství celé scény jen dokreslují.

Na Terebenevových karikaturách měli vojáci povětšinou velice detailně vykreslené uniformy, zvláště co se týkalo ruské armády. Gillray kupříkladu po celou dobu své tvorby vojáky Velké Armády a samotného Bonaparta navlékal do téměř fantaskních uniforem, které většinou sloužily jen jako další předmět k zesměšnění.¹⁴⁰ K této proměně docházelo i při kopírování ruských tisků anglickými karikaturisty. Cruikshank si neodpouštěl svůj živý styl a ruskou karikaturu reflektoval spíše jen z hlediska námětu a kompozice.¹⁴¹

Terebenev se proslavil i velice humornou sérií karikatur, nebo spíše ilustrací pro děti s názvem „Azbuka roku 1812“ [44], neboli Terebenevova abeceda. Každé písmeno z abecedy má k sobě přiřazenou kresbu s krátkou dětskou rýmovačkou.¹⁴² Jedná se o silně národně uvědomělé a pestrobarevné podání Vlastenecké války, která byla takto přiblížena i těm nejmenším.

Smrt Terebeneva přišla záhy po skončení napoleonských válek. Umírá roku 1815 a zanechává za sebou velice významný odkaz, na který ale v Rusku nebyl schopen bezprostředně navázat žádný umělec, jenž by současně udržel kvalitu jeho stylu, na rozdíl od pokračujícího kontinuálního vývoje sledovatelného u anglických karikaturistů v průběhu dalších desetiletí.¹⁴³ A také na rozdíl od zvyšující se kvality a umělecké úrovně francouzské karikatury po napoleonských válkách zejména, od 30. let 19. století.¹⁴⁴ Znovu zavedená cenzura nedovolila ruským karikaturistům nadále tvořit ve stejné míře, jako během Vlastenecké války. Ovšem o popularitě Terebenevových kreseb mimo jiné svědčí například výroba porcelánu s jeho obrázky,¹⁴⁵ která se objevovala později v době Krymské války, kdy bylo třeba znovu připomenout sílu národa a jeho boj za vlast i tímto způsobem.

---

¹⁴⁰ Viz kap. 3.1.

¹⁴¹ Viz kap. 4.2.

¹⁴² NORRIS 2007, s. 33. Celá tato série je dostupná volně k prohlédnutí na internetu: <http://www.museum.ru/1812/english/Library/Azbuka/p1.html>

¹⁴³ WRIGHT 1886, 49 a dále.

¹⁴⁴ Viz kap. 5.2.

¹⁴⁵ KAGANOVITCH 1956, 140.

4) Ruské tažení v historických souvislostech a jeho reflexe v karikatuře

4.1. Historické pozadí tažení roku 1812

V roce 1807 rozdrtila Velká armáda ruská vojska u Friedlandu a car Alexandr, poražený na hranicích svého impéria, požádal o mír. Ten byl uzavřen na prámu u Tylže, uprostřed hraniční řeky Němenu, a obě strany k němu přistupovaly odlišným způsobem. Pro cara Alexandra znamenal tento mír přijetí kontinentální blokády, která rozvrátila Ruskou ekonomiku, protože ruské zboží najednou leželo ladem a příjmy ruských velkostatkářů a kupců byly ohroženy. Ruské zboží ztratilo jedno velké odbytíště.¹⁴⁶ Na druhou stranu Rusko dosažením tohoto míru mohlo rozšířit své hranice a tím nabít na síle, což byl paradox, který si Napoleon neuvědomoval.

Ruský car ale nebyl jediný, kdo v průběhu dalších let získával další území ve svůj prospěch. Roku 1810 Napoleon zabral a připojil Nizozemí k Francii a stejně tak obdobně anektoval i německá hanzovní města jako byl Hamburk, Brémy a Lübeck. Jak ale došlo k rozepři mezi těmito dvěma vládci, kteří spolu uzavřeli mír? Je nutné vzít na vědomí, že Francie a Rusko si byly v tomto momentu blízké i geograficky. Napoleonovo území se rozšířilo do té míry, že se téměř stalo sousední zemí Ruska. Po tylžském míru vytvořil Napoleon, díky zabranému polskému městu Gdaňsk, Velkovévodství varšavské a svěřil jej pod patronaci Saska. Tímto se hranice obou území až nebezpečně přiblížily.¹⁴⁷

Nelze s jistotou říci, jaký okamžik znovu způsobil mezi Francií a Ruskem, nebo spíše jmenovitě mezi Napoleonem a carem Alexandrem I., svár, který vedl k opětovnému vyhlášení války a slavnému tažení. Faktorů bylo více. Například Alexandr si byl vědom toho, že jeho země dlouho nepřežije blokádu zboží z Anglie. A když roku 1810 poskytl anglickým obchodním lodím přístav a dokonce převzal zboží, Napoleona to rozzuřilo natolik, že se rozhodl celé pobřeží mezi Holandskem a hanzovními přístavy a k tomu i vévodství Oldenburské. Cara se to dotklo, protože choť syna a následníka vévody Oldenburského byla totiž sestra ruského cara, který si to samozřejmě nenechal líbit a poslal vyslance, aby byla anexe odvolána. Napoleon mu nevyhověl a tím se spor mezi

---

¹⁴⁶ TARLE 1950,13.

¹⁴⁷ KOVAŘÍK 2001, 26.

carem a císařem o to víc prohloubil. Car reagoval brzy. Vydal celní tarif ukládající zvýšení sazby za dovoz hlavních položek francouzského exportu do Ruska, čímž bylo například víno.¹⁴⁸

Pokud vládla mezi Napoleonem a Alexandrem takto napjatá atmosféra, bylo mnohým jasné, že konflikt je zcela nevyhnutelný. Obě mocnosti počítaly s další expanzí. Ačkoliv Napoleona zaměstnávalo dění na Pyrenejském poloostrově, stejně měl dost sil na to, držet si defenzivní pozice na východě. Jednotky jeho armády byly rozmístěné od Rýna po Němen a připravené na tažení, které ještě ani nebylo vyhlášeno. Car Alexandr nezůstával pozadu. Podle dochovaných dobových dokumentů car Alexandr zvažoval na počátku roku 1811 invazi do Evropy.¹⁴⁹

Avšak nikdo z nich nechtěl začít válku jako první. Napoleon se potřeboval na tažení nejprve připravit, upevnit své pozice a sebrat síly, které mu ještě chyběly. Už proto s vyhlášením války nespíchal. Stejně na tom byla i druhá strana. Ač car opevňoval města a shromažďoval armádu, také nebyl dostatečně připraven. Přesto se cítil být ve výhodě, protože nenávist vůči Napoleonovi v Evropě pomalu sílila a obyvatelstvo v zabraných zemích zůstávalo nespokojené s jeho nadvládou. Možná Alexandr spoléhal na to, že válku bude nejlépe začít, až se evropská vlna nevole zvedne natolik, aby podrazila nohy francouzskému císařství a oslabila ho tak, že by se car mohl prosadit jako osvoboditel.

Dalším jablkem sváru bylo nově vzniklé Velkovévodství varšavské, ze kterého měl vzejít samostatný Polský stát.¹⁵⁰ Napoleon si s touto myšlenkou pohrával dlouho, udržoval si tím přízeň Poláků, kteří se horlivě nechávali verbovat do jeho armády. Velení nad polskými oddíly svěřil Józefovi Poniatowskému, který se též účastnil tažení do Ruska. Pro cara by znamenalo vytvoření Polského státu další překážku na cestě do západní Evropy. Byl by tak odříznutý od západu Napoleonovými spojenci a šance na invazi do Evropy by se stala mizivou. V Tarleho knize Napoleonovo tažení na Rus 1812 autor uvádí rozhovor mezi Napoleonem a ruským velvyslancem Kurakinem, který proběhl v den Napoleonových narozenin 15. srpna 1811 ve velkém trůnním sále v Tuilerích.¹⁵¹ Jedním z aktů, obvyklých při této příležitosti, byla slavnostní recepce diplomatických zástupců. Kníže Kurakin si byl vědom napjaté situace mezi Francií a Ruskem. Rozhovor se brzy zvrhnul v obviňování cara z vojenských příprav a zbrojení

---

¹⁴⁸ TARLE 1950, 18-19.

¹⁴⁹ TERLE 1950, 27.

¹⁵⁰ TARLE 1950, 30.

¹⁵¹ TARLE 1950, 29.

proti Francii. Zmínil při tom, že to nebude on, kdo zaútočí první, ovšem hodlá se bránit všemi silami, co má k dispozici a i když sám pro obnovení Polska již není, bude-li to nutné, v zájmu války stát obnoví a použije všech jeho vojenských sil proti Rusku. Napoleon dodal, že je schopen soustředit armádu o takové síle, že bude schopen bojovat na dvou frontách, západní ve Španělsku i východní v Rusku. Jeho zastrašování tímto neskončilo. Dovolil si velvyslanci připomenout, že Rusko je bez jakýchkoliv spojenců.¹⁵² Hned na počátku roku 1812 uzavřel vojenská spojení s Pruskem a Rakouskem. Obě mocnosti stály proti Rusku. Prusko se zavázalo dodat armádě sbor čítající dvacet tisíc mužů, kteří budou v případě ztrát stále doplňováni, a postará se o zásobování armády. Výměnou za tyto služby si král Bedřich Vilém III. od Napoleona vyprosil získání některých území dobytých na Ruské půdě. Rakouská část armády, za kterou rozhodoval ministr zahraničí Metternich, nabídla třicet tisíc mužů a obratem zažádal o navrácení ilyrských provincií, které Napoleon Rakousku odňal schönbrunnským mírem roku 1809.¹⁵³ K navrácení ale mělo dojít až po skončení války s Ruskem, která v tento moment byla už neodvratná. Toho si byl vědom i car.

Zbrojení ruské armády probíhalo průběžně, ale o vpádu francouzské armády se dozvěděl až když Grande Armée překročila Němen. Otázkou pro něj zůstávalo, jestli se ji pokusí odrazit už na hranicích, nebo ustoupí, aby získal více času. Plánů na to, jak bojovat bylo více, ale vesměs se shodovaly v jednom, a to bylo využití podnebí a vedení války na území vlastního státu. Jak se později ukázalo, podpora přišla i ze strany obyvatel, kteří bránili nejenom své statky, ale i zemi.

Ruský car si nemohl dovolit čelit Napoleonově Velké armádě přímo v boji. Barclay de Tolly, velitel západní armády a ministr války za ruskou stranu byl stejně jako několik dalších velících přesvědčení, že vést válku s Napoleonem půjde jen za neustálého ústupu, při kterém dojde k postupnému vyčerpání francouzských vojsk. Zpočátku se nikdo neodvážil tento plán prosadit. Jak čas ukázal, byl to nakonec jediný způsob, kterým bylo možné vést boj s Napoleonovou Velkou Armádou. K vyhlášení války došlo ihned poté, co caru Alexandrovi, který ještě 24. června přebýval ve Vilnu, došla zpráva, že Napoleon překročil Němen. Nyní nebylo kroku zpět, a i když car vyslal vstříc svému nepříteli posla se zprávou, že má poslední možnost ustoupit za hranice a vyjednat s ním mír, pro který je schopen učinit mnoho ústupků, nehodlal Napoleon přistoupit na podmínku, aby jeho vojsko opustilo Východní Prusko a Pomořany. Namísto toho

---

¹⁵² TARLE 1950, 29.

¹⁵³ TARLE 1950, 31.

pokračoval dál na Vilno. Car byl nucen jej opustit a stáhnout se do jednoho z opevněných táborů.¹⁵⁴

Francouzská armáda po překročení Němenu tedy pokračovala v pochodu, ale brzy zakusila první těžkosti, které přinášel terén plný řek, močálů a špatně prostupných lesů. Tyto podmínky společně s horkým počasím potrápily francouzskou armádu, zapříčinily další ztráty v jejich řadách, hlavně ze strany jezdeckva a koní, kteří snadno uvízli v bahně. Jedním z nezmarů, který ničil zvláště mladé rekruty z roku 1810 a 1811 byla podle zápisků jednoho důstojníka zdravotní služby i domácí ruská pálenka, po které mladí rekruti doslova odpadali během pochodu.¹⁵⁵

Francouzi úspěšně obsadili Vilno 28. června a následně i Konvo a jeho obyvatelé je přivítali s překvapivým nadšením a pohoštěním, na které budou vojáci v příštích měsících a hlavně v zimě jen zoufale vzpomínat.¹⁵⁶ Ve Vilnu na Napoleona dolehla znovu Polská otázka a opětovně byl nucen ji odložit, protože s sebou nesla ještě další administrativní povinnosti.¹⁵⁷

Hlavní síly francouzské Velké armády opustily Vilno 16. července. Jejich pochod směřoval na východ ve směru Glubokoje, Ostrovno a Vitebsk. Podmínky byly stále stejně bídné. Krajina byla pustá a lesy špatně prostupné. Pokud narazili na vesnici, byla prázdná a nenašlo se nic, co by se dalo využít ve prospěch armády. Místní obyvatelé opouštěli své domovy, pálili mosty přes řeky, hnali s sebou dobytek a ničili všechno, co by mohla ukořistit nepřátelská armáda.¹⁵⁸ Tato strategie se objevovala na celém území Ruska a byla překvapivě efektivní.

Napoleonovu armádu trápila ještě jedna věc, která přicházela z jejího středu a kvůli které musel Napoleon vydat přísnou vyhlášku. Historikové se shodují v tom, že za loupeživé nálady některých vojáků mohla jejich nedisciplinovanost.¹⁵⁹ Ta ničila pověst armády, ve které byli Francouzi menšinou. Většinu tvořili Němci, Italové, Holanďané, Portugalci, ilyrští Slované a Švýcaři.¹⁶⁰ Mnozí z nich Napoleona brali jako pokořitele a

---

¹⁵⁴ TARLE 1950, 63.

¹⁵⁵ KOVAŘÍK 2001, 77.

¹⁵⁶ MANFRED 1927, 525.

¹⁵⁷ TARLE 1950, 90.

¹⁵⁸ MANFRED 1975, 526.

¹⁵⁹ „Podle souhlasného mínění Litevců i Rusů nejvíce loupili Bavoři, Prusové, Němci z Porýní a Charváti.“ TARLE 1950, 91.

¹⁶⁰ TARLE 1950, 92.

nepřítele. Proto jim nedělalo problémy ho takto tvrdohlavě zradit, i když si byli vědomi toho, že jim za takový čin hrozí smrt zastřelením.¹⁶¹

Napoleonovým cílem následujícího pochodu bylo doslova vnutit carovi Alexandrovi bitvu, která rozhodne o vedené válce. Když se mu to nepodařilo na počátku tažení, snažil se alespoň obklíčit ruské armády z různých stran a oddělit je od sebe tak, aby je mohl následně jednu po druhé porazit. Jenomže ruské armády nepřestávaly ustupovat a jeho Velká armáda, která měla na začátku tažení tak velké počty a naději na vítězství den ode dne stále více slábla. Posily nedorážely včas a podle původního Napoleonova plánu. Císaře jeho generálové a maršálové varovali, že pokud to takto půjde dál, tažení bude neúspěšné.¹⁶² Celou situaci začalo zhoršovat i povědomí o stále horších neúspěších ve Španělsku. Pod tíhou argumentů Napoleon v prvních srpnových dnech slíbil, že válku ukončí u Smolenska a to se stalo jeho hlavní prioritou. Dne 13. srpna opustil Vitebsk, ve kterém přebýval přes dva týdny a 15. srpna se ocitl se svou armádou na levém břehu Dněpru, odkud chtěl vést onu rozhodující bitvu.¹⁶³

Bitva u Smolenska se bohužel nestala tou rozhodující bitvou ruského tažení. Dochturovovy a Rajejského sbory dokázaly odrážet nápor francouzské armády a tak kryly ústup hlavních sil ruských vojsk dál na východ.¹⁶⁴ Carovi Alexandrovi jeho strategie vycházela, stále ustupoval do nitra země a Napoleon přicházel o další naděje konečně rozhodnout o vítězi této války. Přesto byla jeho Velká armáda stále odhodlaná vyhrát tuto svatou válku, kterou Napoleon Rusku vyhlásil. Přestože taktika spálené země zanechávala převážně prázdné vesnice a vylidněná města, občas se našel sklad plný zásob, který zvedl vojákům morálku a zajistil stravu.¹⁶⁵

V půli července uzavřel car Alexandr dohodu s Velkou Británií, a otevřel tak anglickým lodím přístavy a anglickým půjčkám ruskou pokladnu. Toto bylo jediné gesto, kterým Anglie zasáhla do tažení roku 1812.¹⁶⁶ Nesmíme zapomínat, že tou dobou stále zuřil konflikt ve Španělsku, které bylo pod vlivem Británie. Té se nakonec povedlo vyhnat Napoleona z pyrenejského poloostrova a ukončit tak vyčerpávající krvavou partyzánskou válku.¹⁶⁷

---

¹⁶¹ Podle pamětí francouzského poručíka Coigniera k takovým situacím docházelo a vojáci během pochodu dezertovali. TARLE 1950, 93.

¹⁶² TARLE 1950, 109.

¹⁶³ TARLE 1950, 115.

¹⁶⁴ MANFRED 1975, s 531.

¹⁶⁵ Stalo se tak, když armáda dorazila do Vjazmy. Vojáci našli hojnost zásob včetně vína a pálenky. KOVAŘÍK 2001, 160.

¹⁶⁶ TARLE 1950, 2-63.

¹⁶⁷ FURET 2004, 193.

Ruská armáda po bitvě u Smolenska zřídila početnou domobranu. Ta byla přes nedostatek pušek vyzbrojována píkami, což znamenalo, jako kdyby nebyla ozbrojena takřka vůbec.¹⁶⁸ Přesto dovolovala obyčejným lidem účastnit se obrany své země v rámci armády. V té nastala ještě jedna důležitá změna. Dne 20. srpna se ujal velení nad Ruskou armádou Kutuzov.¹⁶⁹ Car Kutuzov neměl v oblibě, měli rozdílné názory na to, jak vést proti Napoleonovi válku. Kutuzov toužil po rozhodující bitvě jako v roce 1805 u Slavkova, ale tentokrát musel za každou cenu zvítězit, aby si vylepšil reputaci.¹⁷⁰

Bitva u Borodina měla být rozhodujícím konfliktem mezi Francií a Ruskem. Bohužel její průběh a výsledek nic takového nepřinesl. Namísto slavného vítězství, které mělo rozhodnout o konci ruského tažení, byly obě strany otřeseny jejím průběhem a výsledkem. Bitva u Borodina se stala jednou z nejkrutějších a nejkrvavějších bitev napoleonských válek.¹⁷¹ Mnozí ji srovnávali s bitvou u Jílového už z toho důvodu, že ani jedna strana nevyšla jako vítězná. Co bylo na této bitvě, která se odehrála 7. září 1812, tak výjimečného, byly ohromné ztráty. Napoleon rozdrtil polovinu Ruské armády a dosáhl ztrát i mezi ruskými generály. Přesto morálka nepřítele nebyla otřesena a odpor navíc ještě vzrostl, což ukázal další postup tažení. Kutuzov počal ustupovat na Moskvu a hledal výhodné pozice, kde by se s Napoleonem znovu setkal. Stále ji nechtěl nechat Francouzům napospas, ačkoliv už neměl zcela na vybranou. Po poradě ve Filách bylo ale rozhodnuto.¹⁷² Moskva bude přenechána Napoleonovi. Během následujících dní nastal obrovský exodus moskevských obyvatel z města. Davy civilistů a vojáků se táhly krajinou v rozloze desítek kilometrů. Nesli s sebou jen to nejdůležitější a smutnili nad tím, že jejich domovy jsou navždy ztraceny. Pád Moskvy pro ně měl ohromný symbolický význam a v Evropě zvedl velkou vlnu zájmu. Původně byl považován za vítězství Napoleona a jeho vojenského génia jako triumf Velké armády.¹⁷³ Ale už brzy po vstupu do Moskvy císaři Francouzů došlo, že tažení tímto neukončí.

---

¹⁶⁸ TARLE 1950, 135.

¹⁶⁹ TARLE 1950, 141.

¹⁷⁰ Byl to právě Kutuzov, kterému se podařilo uzavřít mír s Turky, jenž Napoleon tolik podněcoval v setrvání ve válce s Ruskem. Kutuzova osoba byla v ruské armádě zbožňována stejně jako Suvorovova. Oba si dokázali získat přízeň vojáků, i když každý svým vlastním přístupem. TARLE 1950, 143.

¹⁷¹ TARLE 1950, 155.

¹⁷² Bylo tak rozhodnuto 13. září na poradě s generály, kterou sezval Kutuzov. TARLE 1950, 172.

¹⁷³ MANFRED 1975, 532.

Ulice Moskvy byly vylidněné, všechna stavení opuštěná a nebylo nikoho, kdo by vítěznou armádu přivítal. Pohotovost, se kterou vstoupila armáda, mohla pominout. Vojákům francouzské armády nehrozilo žádné nebezpečí ze strany ruských obyvatel, protože zde již žádní nebyli. Nečekaly na ně žádné léčky a ozbrojená domobrana. Byl to požár, který se začal šířit v noci ze 14. na 15. září. Díky dřevěné zástavbě Moskvy se oheň šířil tak rychle, že ráno 15. září již pohltil půlku města. Požáry trvaly nepřetržitě šest dní a šest nocí a během nich francouzští vojáci počali krást a loupit vše, co nestihl poničit požár. A kdo byl za tyto požáry zodpovědný? Obě strany. Ovšem za hlavního iniciátora je podle historiků považován Rostopčín.¹⁷⁴ K požárům ale přispěli i civilisté a samotní francouzští vojáci svým rabováním.¹⁷⁵

Velká armáda pobyla v Moskvě 34 dní a za tu dobu její morálka naopak stále více klesala. Než aby vojáci nabývali sil a odpočívali, stále se oddávali pití alkoholu a nepřestávali krást, co ještě po požárech zbylo. Slibované přezimování v Moskvě nepřicházelo v úvahu, neboť Moskva se nacházela v naprosto neobyvatelném stavu a připomínala spíše jedno velké spáleniště, než samotné město.¹⁷⁶

Napoleon byl nespokojený, že se mu stále nedaří vnutit carovi svoje podmínky na ukončení války. Car Alexandr odmítal přijmout mír.¹⁷⁷ Ruská armáda zůstala za Moskvou a čekala, až ji nepřítel opustí. Když se tak stalo, začalo pronásledování. Napoleon se najednou ocitl v situaci, která se mu stala osudnou. Dal se na ústup směrem zpátky ke Smolensku, posílen některými sbory, které s menším opožděním dorazily. Přesto, nejvíce strádalo jezdeckvo. Nestíhalo shánět dostatek píce pro své koně. Ti padali vyčerpáním a brzy na to už byli vojáky stravováni, protože v celé armádě vládl hlad. Prozatím to nebylo počasí, které armádu ničilo.¹⁷⁸ Dalším faktorem, který přispěl k pomalému rozpadu armády a ubývání bojeschopných mužů byli nájezdy partyzánů a kozáků, kteří napadali francouzské trémy a ničili zásobovací vozy.

Napoleon slíbil armádě, že ve Smolensku najdou zásoby potřebné pro přežití a nový střet s ruskou armádou, ale bohužel tomu tak nebylo.¹⁷⁹ Sklady potravin vyprázdnily sbory, které tu prošli dříve a to, co zbylo, stačilo jen pro starou a mladou gardu. Ti jediní byli ubytováni v teple a dostali najíst, protože pro Napoleona znamenaly

---

¹⁷⁴ TARLE 1950, 192. KOVAŘÍK 2001, 261.

¹⁷⁵ TARLE 1950, 192.

¹⁷⁶ TARLE 1950, 196.

¹⁷⁷ TARLE 1950, 203.

¹⁷⁸ TARLE 1950, 277.

¹⁷⁹ TARLE 1950, 288.

poslední, avšak spolehlivou naději.¹⁸⁰ Zbytek francouzské armády tímto zklamáním ve Smolensku ztratil jakoukoliv disciplínu a nedbaje hrozeb svých velitelů kradl, na co přišel. Hnal je hlad a vidina toho, že zimu jinak nemají šanci přežít. Dennodenně byli vystavováni smrti, takže ze zastřelení neměli strach. Jednalo se zvláště o německé, italské a polské jednotky, ovšem našly se i případy Francouzů, kteří se nechali strhnout ke zločinům.¹⁸¹ Je nutné ještě podotknout, že cestou do Smolensku začal krajinu pokrývat sníh, což nepříspělo k dobré náladě armády.¹⁸²

Napoleon se po pěti dnech strávených ve Smolensku znovu vydal na cestu. V doprovodu gardy vyrazil 14. listopadu ke Krásnému. Důvodem, proč ho v plné síle nepronásledovala ruská armáda, bylo rozhodnutí samotného cara, které se ale přičilo jeho spojenci, Anglii, jmenovitě siru Robertu Wilsonovi, jenž předával zprávy o dění v této válce britskému velvyslanci.¹⁸³ Přáli si konečný střet s Napoleonem, ve kterém bude poražen na hlavu. Ale carovi připadalo zbytečné prolévat další ruskou krev, když věděl, že Velkou Armádu zahubí přicházející zima a hlad.¹⁸⁴

U Krasného se strhla bitva trvající tři dny. Ne na všech místech byla vedena stejně. Bylo vidět Francouze, kteří ustupovali s bojem, jiní propadali panice, odhazovali zbraně a dávali se na útěk. Nebylo už ničeho, co by drželo francouzskou armádu pohromadě. Napoleon měl v plánu překročit Berezinu a opustit Rusko co nejdříve. Válku prohrál a teď šlo jen o to, dostat se co nejdřív do Paříže. Ve 29. bulletinu, který byl datovaný 3. prosince 1812 však stále uváděl jen menší ztráty. Evropa se ptala, proč tedy císař Francouzů ustupuje z Ruska za tak mírných podmínek. Následující bulletin už ale vše objasňoval, a ač neuváděl žádná čísla, bylo všem jasné, že Napoleon válku s Ruskem prohrál.¹⁸⁵

To, co následovalo a definitivně ukončilo tento konflikt a také životy dalších stovek vojáků, žen a dětí, byl přechod přes řeku Berezinu.¹⁸⁶ Dělo se tak 27. a 28. listopadu, kdy oddíly francouzské armády, otrhaní, nemocní, promrzlí a hladoví, přecházeli po mostech řeku, která se mnohým z nich stávala osudnou. Svědectví vypovídající o scénách, které se při přechodu odehrávaly, byla strašlivá. Na pravém břehu k chaosu navíc přispívali ještě kozáci, kteří nepřestávali útočit a ztěžovat situaci. Cesty byly

---

¹⁸⁰ Gardové pěší jednotky nebyly nasazeny ani v bitvě u Borodina, což bylo později Napoleonovi vyčítáno. MANFRED 1975, s. 542.

¹⁸¹ TARLE 1950, s. 290.

¹⁸² TARLE 1950, 278.

¹⁸³ TARLE 1950, s. 294.

¹⁸⁴ TARLE 1950, s. 294.

¹⁸⁵ MANFRED 1975, s. 548.

¹⁸⁶ TARLE 1950, 316.

lemovány mrtvými a umírajícími. Dalšího dne, 29. listopadu, bylo nařízeno spálit mosty přes Berezinu a ti, co nestihli přejít, zůstali na pravém břehu zanechání napospas Rusům.¹⁸⁷ Napoleon tak ale díky tomuto bezohlednému aktu stihl přejít Berezinu dříve, než tři ruští generálové, kteří ho měli obklíčit, zadržet a svést s ním rozhodující bitvu a zničit tak zbytek jeho armády. Útrapy spojené s ústupem ale neustávaly ani poté. Zbytky francouzské armády nadále strádaly a řady opět prořídly. Teploty klesaly na mínus dvacet tři stupňů, což znemožňovalo dlouhé přesuny bez přestávek. Vojáci samovolně k večeru zastavovali a ráno znovu vyráželi na pochod. Armáda proudící do Vilna byla roztažená v délce několika kilometrů a o uspořádání jednotek šlo jen těžko hovořit.¹⁸⁸

Přes Vilno, pokračovali dál na Konvo, kam dorazili 13. prosince.¹⁸⁹ Bylo to pro ně vysvobození. Konečně se jim dostalo zaslouženého odpočinku a mohli se zotavit z nekonečného pochodu zamrzlými ruskými pláněmi. Teprve teď se Evropa dozvěděla, že Napoleon padl a vrací se do Paříže.¹⁹⁰ Měl v úmyslu shromáždit novou armádu a pokusit se uzavřít mír, dokud to ještě bylo možné.¹⁹¹ Jeho cesta z Ruska na saních, často posměšně znázorňována v mnoha karikaturách, trvala třináct dní.¹⁹² Už 18. prosince se Napoleon ocitl v Paříži, připraven promýšlet nové strategie a začít novou válku.¹⁹³

Tento konec války vedené v Rusku znamenal i konec Velké Armády v podobě, jak vešla do podvědomí Evropy. Mocná a neporazitelná, byla rozprášena nejenom přičiněním krutého počasí a nehostinností opuštěného východního kraje, ale i neustávajícími nájezdy ruských kozáků a neposledně i ruského lidu samotného. Napoleon si sáhl na dno možností svých i své armády. Sláva a pompa, se kterou poprvé překročil hranice Ruska na počátku léta 1812, byla pryč. Nyní chtěl dokázat, že je schopen nabýt takových sil znovu a postavit se Evropě, v níž se začala formovat nová koalice.¹⁹⁴

Pro ruský lid byla válka roku 1812 válkou Vlasteneckou.¹⁹⁵ Prokázaly se v ní heroické činy nejenom vojáků, ale i sedláků a vesničanů, kteří porazili Napoleona tím,

---

¹⁸⁷ TARLE 1950, s. 308

¹⁸⁸ TARLE 1950, s. 316.

¹⁸⁹ TARLE 1950, 319.

¹⁹⁰ MANFRED 1975, 549.

¹⁹¹ MANFRED 1975, 553.

¹⁹² Viz kap. 4.2.

¹⁹³ MANFRED 1975, s 550.

¹⁹⁴ MANFRED 1975, 554.

¹⁹⁵ TARLE 1950, 280. Manfred 1975, 546.

že obětovali vše, co měli. Přivodili nepříteli špatné podmínky, hlad a bídu a tak jej zničili. V dalších letech bude právě tahle událost přidávat sebevědomí ruské armádě, která válku povede v duchu osvoboditele Evropy od francouzské tyranie.

4. 2. Rozbor ruské a anglické karikatury při tažení roku 1812

Počet karikatur, které vznikly během tažení do Ruska roku 1812 jak na anglické, tak na ruské straně je značný. Nadšení doprovázející anglicko-ruské spojení a neúspěchy Napoleona dávaly neustále nové a nové podněty k dalším tiskům, jejichž originalita byla přisuzována z větší části ruským autorům, mezi kterými vedl Ivan Ivanovič Terebenev. V této kapitole uvedu jen zlomek toho, co počínaje červnem 1812, kdy Napoleon překročil Němen, vzniklo.

Napoleon ignorující dění ve Španělsku zahájil tažení do Ruska, hnán touhou po uzavření spojení s carem Alexandrem I.¹⁹⁶ Ocitl se tak v pomyslných kleštích. Z každého konce Evropy na něj dorážel nepřítel a tohoto faktu si všimla i karikatura od Williama Heatha [29].¹⁹⁷ Na ní je Napoleon ztvárněn s tělem opice v objetí ruského medvěda, který ho kouše do klobouku a drží Bonaparta za ruce. Zleva na Napoleona doráží anglický buldok a podle svého postoje na zadních nohách se ho chystá kousnout do krku a zardousit. Při bližším pohledu lze zjistit, že na obojku má pes napsáno Wellington. Jedná se tedy o jakousi alegorii na tehdejší situaci, kdy Rusko uzavřelo spojení s Anglií a znovu měli společného nepřítele.

Styl, kterým Rusové vedli s Napoleonem válku, byl pro něj nezvyklý a vyčerpávající. Ruská vojska nepřestávala ustupovat dále k Moskvě a zanechávala za sebou jen prázdná města, vesnice a spoušť. Napoleon je celou cestu pronásledoval a počty jeho armády, trpící pod letními vedry a z nedostatku zásob, se pomalu snižovaly. Byl to car Alexandr, kdo diktoval tuto válku. Na toto naráží ruská karikatura od Terebeneva, která se později dočkala velké obliby a byla zkopírována Cruikshankem pod názvem „Russians Teaching Boney to Dance“ [30].¹⁹⁸ V ruské verzi tisku [31] se Napoleon ocitá mezi dvěma ruskými venkovany.¹⁹⁹ Ten napravo stojící s bičem v ruce přikazuje

¹⁹⁶ Viz kap. 4.1. Díky tomuto faktu se začaly ruské karikatury snadněji dostávat do Anglie.

¹⁹⁷ „The Bear, the Bull Dog and the Monkey“ (Medvěd, buldok a opice). Holland 1812.

¹⁹⁸ „Rusové učí Boneyho tancovat.“ Humprey 1812

¹⁹⁹ „Ruský tanec.“ Glazunov 1812.

Napoleonovi, aby tancoval, zatímco Rus nalevo hraje na klarinet. V ruském tisku varuje Napoleona, že když překročil hranici, bude tancovat, jak oni pískají. Na anglickém tisku došlo k odchylce od originálu. Ruští rolníci sice zauímají stejné pózy, ale Napoleon je u Cruikshanka o něco živější a už netancuje kozáčka, ale spíše jen vyděšeně vyskakuje [31]. Nápad zůstal tedy stejný, ale změnil se styl provedení, protože v Anglii kozáčka veřejnost neznala tak dobře, jako v Rusku.²⁰⁰

Ivan Terebenev upozornil jednou ze svých karikatur na nedostatek zajatců z řad ruských vojáků. Jednalo se o holý fakt. Stejně jako ruský rolník, tak i voják by si raději vzali život, než se poddali francouzskému uzurpátorovi, kterým pro ně byl Napoleon.²⁰¹ Na karikatuře čtveřice francouzských vojáků táhne na vozíku šest figurín navlečených do ruských uniforem jakožto náhradu za neexistující zajatce.²⁰² Aby bylo divákovi jasné, že se jedná jen o figuríny, ta úplně vzadu se rozpadá a francouzský voják se jí snaží na poslední chvíli zachytit.

Napoleon po vítězné bitvě u Borodina (5.-7. září 1812) konečně dosáhl Moskvy, kde ho ale namísto ruské armády s carem Alexandrem I. připraveným podepsat mírovou smlouvu, čekalo vyliďněné město. Napoleon Moskvu obsadil a dva dny na to ji pohltit obrovský požár a celou ji zachvátil.²⁰³ Satirická biografie od Williama Combea, která představil Napoleonův život v satirickém básnickém podání, je doprovázená ilustracemi od George Cruikshanka a kapitolu věnující se právě Ruskému tažení doprovází karikatura Napoleona před hořící Moskvou [32].²⁰⁴ Jedná se o kolorovanou rytinu s výhledem na požár, ze kterého stoupá černý kouř. Na předním plánu stojí na hradbách Napoleon, kterému jeden z generálů levou rukou ukazuje hořící město. V pravé části je skupinka jezdců, podle uniforem mají ztvárňovat dragouny a Napoleonův sluha, mameluk. Samotný císař zauímá vyděšenou pózu, nohy má rozkročené a ruce spjaté kupředu před sebe a na tváři výraz plný hrůzy. Cruikshank chtěl tímto jistě poukázat na to, že ani Napoleon nebyl s tímto výsledkem tažení spokojený.

Když srovnáme anglickou a ruskou interpretaci, bude se ruská značně lišit svým přístupem k podání Napoleonových dojmů z hořící Moskvy. Terebenevův lept s názvem „наполеонъ съ с.....посль созженя москвы“ [33]²⁰⁵ znázorňuje Napoleona stojícího na cestě lemované kostmi mrtvých a obracejícího se do horoucích pekel, ve kterých ho

²⁰⁰ KLINGENDER 1946, 31.

²⁰¹ TARLE 1950, 144.

²⁰² „Loutková komedie.“ Glazunov 1812.

²⁰³ TARLE 1950, 192.

²⁰⁴ „The Burning Moscow“ (Hořící Moskva). Tegg 1815.

²⁰⁵ „Napoleon After Burning of Moscow“ (Napoleon po požáru Moskvy). Anonym, 1813.

gesty vítá démon a podává mu ruku samotná personifikace Smrti v podobě kostlivce s kosou. V dýmu lze spatřit i osoby se zapálenými pochodněmi. Může se jednat o žháře, kteří způsobili požár Moskvy. V plánu za Napoleonem je v horní části rytiny znázorněn Bůh coby zářící oko v oblacích, který v jedné ruce drží pochodeň s blesky, připravenou udeřit Napoleona. Druhá ruka vystupující z nebes poukazuje na nově vybudovanou Moskvu, která symbolicky vstane z popela. Ještě jeden zajímavý detail upoutá pozornost a to je koruna padající z Napoleonovy hlavy a císařské jablko s žezlem, které upouští na zem, předznamenávající konec jeho slávy i vlády. Tato ruská rytina je alegoricky pojatá a má vyjadřovat myšlenku, než popisovat událost. Na rozdíl od anglického tisku od Cruikshanka [32], u kterého se jedná spíše o doprovodnou ilustraci.

Od této události se situace pro Napoleona už jen zhoršovala. Jeho původní plán přežít v Moskvě zimu byl zmařen a tak se dal na ústup směrem na Smolensk a zpátky do Francie. Ruská armáda toho ihned využila a karta se obrátila. Najednou byl Napoleon tím pronásledovaným.²⁰⁶ Vlastenecká válka pokračovala a v období ústupu z Ruska vzniklo nejvíce známých karikatur vztahujících se k celému tažení.

To, co sužovalo Velkou Armádu, nebyly jen dorážející ruská vojska s kozáckými oddíly a hlad, ale i nastupující zima. V ruské karikatuře se objevila postava nám známá jako děda Mráz, ke kterému v anglické karikatuře byl ekvivalentem Jack Frost. Anonymní ruská karikatura podává dědu Mráze jako vojáka v uniformě s plnovousem [34], jak před sebou s napřaženým koštětem nad hlavou žene Napoleona pryč i s jeho maršály.²⁰⁷ Oni i Bonaparte mají těla zajíců a své dvourohé klobouky. Děda Mráz už některé z nich ulovil a nese si je přehozené přes rameno na větvi. V přední části tisku už někteří zajíci leží pobiti na hromádce.

V anglickém podání od Williama Elmese je Jack Frost ztvárněn jako nevzhledná nahá postava staršího muže jedoucího na medvědovi [35].²⁰⁸ Stojí na pravé straně předního plánu a hází sněhové koule na Napoleona, který se choulí v levé části tisku a kryje si nos, aby mu neumrznu. V zadním plánu tuto scénu sleduje uprostřed situovaný car Alexandr I. a kozáci, zatímco se Napoleonovi vojáci hřejí u ohně nalevo. Stoupá z něj dým s nápisem „Moskva“ jako připomínka události požáru.

---

²⁰⁶ Viz kap. 4.1.

²⁰⁷ „Děda Mráz na lovu zajíců.“ Anonym 1812.

²⁰⁸ „Jack Frost Attacking Boney in Russia, or The Bitter Bit“ (Jack Frost útočící na Boneyho v Rusku, nebo Trocha hořkosti). Elmes 1812.

Dalším anglickým ekvivalentem k předešlé ruské karikatuře je Elmesův tisk: „The Corsican bloodhound, beset by the bears of Russia“ [36]²⁰⁹, na kterém se Napoleon ocitá opět ve své podobě s tělem bladhaunda ve stejné pozici jako předtím ve formě zajíce. Stejně tak je mu ponechán velký dvourohý klobouk s perem. Kolem krku má kovový obojek ve tvaru koruny s nápisem „Z Moskvy“ a visí z něj utržený řetěz. Ocas má Napoleon stažený mezi zadní nohy a prchá pře medvědy, kteří se na něj hrnou zleva. K ocasu má na provázku uvázaný kotlík nadepsaný „Moskva“, z nějž se sypou listiny „Hlad“, „Smrt“, nebo „Zkáza“, či „Zima“. V zadním plánu se pak otevírá pohled do krajiny poseté těly mrtvých vojáků ve sněhu a na horizontu hoří Moskva.

Velice známou karikaturou, která představuje zimu jako úhlavního nepřítele Bonaparta je Elmesův „General Frost Shaving Little Boney“ [37].²¹⁰ Generál Zima je v provedení příšerného monstra s medvědíma nohama a torzem a hlavou staříka, který je korunovaný „Horami ledu“ nad nimiž září „Polárka“. Svými medvědími tlapami šlape po francouzských vojácích. V pravé ruce zvedá holičskou břitvu s nápisem „Ruská ocel“ a levou drží Boneyho za nos, jako když se ho chystá useknout. Napoleon se založenýma rukama stojí po kolena zabořený ve sněhu přímo před ním čelem k divákovi a z očí mu stékají slzy. Žalostně prosí Generála, aby ho ušetřil, a běduje nad situací, do které sem dostal. Generál Zima ale neprojevuje žádné slitování a vyhrožuje mu, že ho pohřbí ve sněhu.²¹¹

Do Francie Napoleon posílal značně zkreslené bulletiny, které nehovořily o bídném stavu armády, ale o ústupu za mírných podmínek. Když byla odhalena lež těchto textů, karikatura rychle reagovala. Cruikshankovo „Boney Hatching a Bulletin or Snug Winter Quarters!!!“ [38]²¹² představuje Little Boneyho po hlavu zabořeného do sněhu, jak svým dvěma vojákům diktuje, co mají napsat do bulletinu. Nalhává jim, že „pro armádu zajistil zimní kvartýry, počasí je ještě na dalších osm dní skvělé, také mají dostatek jídla a do Vánoc jsou zpátky v Paříži.“ Zbytky jeho Velké Armády se táhnou od předního plánu do zadního po pravé straně tisku a jedná se o hlavy, či končetiny trčící ze sněhu, pod kterým byli pohřbeni.

---

²⁰⁹ „Korsický bladhaund pronásledovaný ruskými medvědy.“ Tegg 1813.

²¹⁰ Generál Zima holí Malého Boneyho.“ Tegg 1812.

²¹¹ BRYANT 2009, 106.

²¹² Boney vymýšlí bulletin, nebo Útulné ubytování na zimu. Walker 1812.

Podle karikaturistů byl během ústupu Napoleon málem zadržen kozáky a vysvobodil se vyskočením z okna chatky, ve které přebýval.²¹³ Stejný příběh se vypráví ve spojení s bitvou u Lipska, takže o jeho pravosti lze jen spekulovat. Přesto se tato smyšlená událost stala oblíbeným tématem a další příležitostí k tomu zesměšnit Napoleona a jeho zbabělé počínání. Příležitosti využil i Cruikshank a vytvořil karikaturu „The Narrow Escape, or Boney’s Grand Leap a la Grimaldi!“ [39]²¹⁴, která popisuje i celé dění scény pod obrázkem. Podle něj se Napoleon ani nestačil občerstvit a už do chatky vtrhli kozáci, aby ho zajali. Napoleon zachránil svůj život skokem z okna a zažehnal tak hrozbu zajetí.²¹⁵

Když Napoleon opustil svou armádu, aby se co nejrychleji dostal zpátky do Paříže, nezůstalo to bez odezvy. Na toto téma vzniklo mnoho karikatur. Ivan Terebenev byl první, který zareagoval na tuto událost [40], a další karikaturisté jeho tisk kopírovali.²¹⁶ Objevují se na něm saně tažené vyzáblým Napoleonovým koněm. Toho žene postava maršála coby kočího sedícího Napoleonovi na ramenou. Ke kóji na saních je uvázaná pelichající císařská orlice a ve vozíku se veze svázaný muž. Kompozice, ve které saně ujíždí zprava doleva, byla zachována i v Cruikshankově verzi „French Generals Retreating“ [41].²¹⁷ Obraz ale působí více živě a chaoticky. Saně tažené dvojspřežím okupuje sedm postav, zatímco osmý generál právě vypadnul do sněhu a zůstává ležet. Generálové jsou navlečeni jak ve svých uniformách, tak v pestrých hadrech, což během ústupu z Ruska nebyl vůbec neobvyklý jev. Podle jejich výrazů je jednotlivcům buď zima, nebo jsou vyděšení.

Kombinací dvou předešlých karikatur je i britský tisk od Charlese Williamse navazující původně na námět Terebeneva s Napoleonem na saních odjíždějícím z Ruska. Tisk „Boney returning from Russia, covered with Glory“ [42]²¹⁸ je tematicky spojený s i Cruikshankovou karikaturou týkající se Iživého bulletinu. Na tisku z roku 1813 se nám objevuje i pohled na krajinu naturalisticky ilustrující stav Napoleonovy armády při ústupu. Mezitím, co Napoleon s jedním ze svých maršálů vymýšlejí na saních tažených dvojspřežím bulletin, promlouvá k nim jeden z vojáků sedících ve sněhu po pravé straně, který si přeje mít už klid, protože je „unavený Slávou“, myšleno

---

²¹³ ASHTON 1884, 135.

²¹⁴ „Uniknul jen o vlásek, nebo Boneyho velký skok ala Grimaldi!“ Knight 1813.

²¹⁵ ASHTON 1884, 136-137.

²¹⁶ „Projížďka velkého císaře od Varšavy po Paříž.“ Terebenev 1812. KLINGENDER 1946, 21.

²¹⁷ „Návrat francouzských generálů.“ Humprey 1813.

²¹⁸ „Boney zahalený ve slávě se vrací z Ruska“ Fores 1813.

honěním za slávou. V druhém rohu pak dva vojáci pořádají mrtvého koně a stejná scéna se odehrává i v dálce na pozadí, kde i v nejzazším plánu probíhá šarvátka mezi pěšími Francouzskými jednotkami a kozáky.²¹⁹ Hruzy, které francouzští (ale i ruští) vojáci prožívali, měly za důsledek kompletní rozklad armády.²²⁰ Karikatura „Review of the French Troops“ [43]²²¹ od Cruikshanka takovou záležitost ale bere zlehka a humorně. Jedná se o další námět převzatý z ruského originálu. Napoleon jako Little Boney stojí na kameni a s rukama založenýma za zády si prohlíží své jednotky stojící před ním, v levé části obrázku. Cruikshank projevil svůj nápaditý smysl pro detail, když navrhoval jednotlivé vojáky. Všichni jsou v bídném stavu. Pěšák nalevo má na sobě roztrhané kalhoty, je bos a zahalený do deky. Kousek od něj stojí bubeník malého vzrůstu a namísto bubnu má na krku zavěšený sud. Pištec má ze své uniformy jen frak. Kalhoty má ze slámy svázané provazem kolem pasu a na hlavě namísto klobouku převrácený kyblík s kokardou a vypelichaným perem. Napoleonův kůň stojící napravo je vyzábělý a k sedlu má přistavený žebřík, což m zdůraznit císařův malý vzrůst, jakožto Malého Boneyho.

Velká Armáda trpěla nedostatkem koní a to nejenom kvůli drsným mrazivým podmínkám, ve kterých koně nemohli dlouho přežít. Dalším důvodem byl hlad strádajících vojáků, jak ilustrovala i jedna z předešlých karikatur [42]. Na dalším Terebenevově tisku se nachází jezdecká jednotka vedená maršálem, přičemž každý kavalérista má namísto koně osedlaný kus výbavy své uniformy [44].²²² Trubadúr jede na trumpetě, maršál na své holi s vyřezávaným koníkem vepředu, kyrysník na píce a jako poslední mameluk na šavli, přičemž má přes rameno hozený kus koňské kýty. Tento detail jasně vypovídá o tom, co se s jejich koňmi stalo.

I přes to, že Napoleonovo tažení skončilo, karikatury, které k němu byly v Rusku vytvořené, nebyly Ruským lidem zapomenuty. Naopak přetrvávaly, byly kopírovány a jejich motivy nadále používány. Terebenev se stal vzorem pro další karikaturisty, kteří měli dovoleno se zhostit podobné role obránce národa, jakým byl on.²²³

V Anglii se karikatura během roku 1812 věnovala dvěma vítězstvím zároveň. Oslavovala jak prohru Napoleona v Rusku, tak Wellingtonovi úspěchy ve Španělsku a

²¹⁹ Ty lze lehce rozeznat podle dlouhých pík, které byly jejich hlavními zbraněmi.

²²⁰ TARLE 1950, s. 316. Podle hlášení maršála Berthiera Napoleonovi.

²²¹ „Inspekce francouzských jednotek.“ Humprey 1813.

²²² „Francouzské koniny“, Glazunov 1812. Tato karikatura byla použita i v Terebenevově sérii obrázků Abeceda 1812.

²²³ NORRIS 2007, 35.

Portugalsku.²²⁴ Karikatura měla neustále na co reagovat, což ji značně obohatilo a následujícího roku s příchodem další porážky Napoleona, se tisky šířily celou Evropou.

5) Napoleonův pád a vliv napoleonské karikatury na pozdější vývoj

5.1. Historické pozadí a karikatura let 1813-1815

Po porážkách, které Velká armáda utrpěla v roce 1812, se osud Napoleonova císařství, začínal pomalu chýlit ke konci. Neúspěšné tažení do Ruska, při kterém ztratil velké počty vojáků své armády a stejně tak některé spojence, bylo ještě doprovázeno neúspěchy na druhé straně Evropy, ve Španělsku, kde byl díky vítězství Ruska povzbuzen Španělský odboj.²²⁵

Zbylé oddíly Napoleonovy armády, které se zdržovaly na území Pruska, byly vyhnány na počátku roku 1813 Ruskou armádou podporovanou samotnými Prusy.²²⁶ Ti vnímali ruskou armádu jako osvoboditele a následně bylo koncem února sepsáno spojení mezi oběma zeměmi s podmínkou, že ani jedna z nich v budoucnu neuzavře s Francií separátní mír. Dalším ustanovením dohody byl záměr vyjednat s Anglií finanční podporu Pruska i získat Rakousko jako spojence v rámci koalice proti Napoleonovi. S tím nastal problém. Rakousko bylo stále ve spojení s Francií a císař František I. zůstal nerozhodný v otázce, zda zradit Napoleona, nebo mu zůstat věrný. Metternich věděl dobře, že Rusko-pruské armády nejsou schopné Napoleonova vojska porazit a potřebují pomoc rakouské armády.²²⁷ Napoleon sám chtěl se svými protivníky vyjednat mír, ale neúspěšně. Proto se Metternichovi podařilo u cara prosadit, aby se Rakousko ujalo „zprostředkování míru“, které záviselo na tom, jak se situace mezi spojenci a Napoleonovskou Francií nadále vyvine. Získal tak více času na přípravy a zajištění rakouské armády. Ne nadarmo je tento krok považován za vrchol Metternichovy diplomacie, protože nakonec z celé situace díky němu Rakousko vyšlo

---

²²⁴ MAURICE – COOPER 1970, 53.

²²⁵ ŠVANKMAJER 2004, 51.

²²⁶ MANFRED 1975, 547.

²²⁷ ŠVANKMAJER 2004, 61.

velice dobře a hlavním velitelem spojeneckých armád byl zvolen Karel Filip kníže ze Schwarzenbergu.²²⁸

Jen do 10. srpna ještě trvalo příměří mezi Rakouskem a Francií a hned den na to byla Francii vyhlášena válka.²²⁹ Napoleon se na ní po celou dobu horlivě připravoval a ujišťoval německé panovníky, že jeho armáda je stále tou Velkou, se kterou táhl přes Evropu v uplynulých letech. Avšak realita byla jiná. Nová armáda roku 1813 sice čítala oněch 500 000 mužů, ale její složení bylo tristní. Odvody byly sníženy o rok a mezi ostřílenými veterány stáli v řadách nezkušení chlapci.²³⁰ Někteří dostali neoficiální označení Marie-Louises.²³¹

Tento pobuřující fakt byl i zesměšněn na karikatuře od G. Cruikshanka s názvem „French Conscripts for the Years 1820, 21, 22, 23, 24 and 25 Marching to Join the Grand Army“^[45]²³² datovaný 18. května 1813. Hlavní postavou je přehnaně zmrzačený veterán obklopený malými děcký navlečenými do uniforem, které jim buďto padnou, nebo jsou jim naopak moc velké, zvláště v případě pokrývek hlavy. Svou jedinou, pravou rukou, poukazuje na děj v zadním plánu, kde už jednotka takových dětských odvedenců pochoduje vzhůru na kopec kolem šibenice. V jeho bublině čteme o vši bídě a slávě, kterou dětem slibuje vojenská kariéra ve Velké armádě.

První tři střety nového tažení Napoleon vyhrál a těmito svými úspěchy budil u svých nepřátel strach. Ač měli početní převahu, chyběli jim schopní velitelé. Byla to právě chyba z Napoleonovy strany, kterou přispěl k vlastní porážce. Chyba, která nešla napravit, protože klíčila z událostí v roce 1812 a nese obecné označení jako vlastenecká válka. A Napoleon byl vůči tomuto faktu slepý. Historikové se shodují, že Napoleon nahlížel na tažení z vojenského, ne politického a státnického hlediska, které bylo zrovna v této situaci tak důležité. Napoleon nebojoval jen proti spojenecké armádě, ale i národům samotným.²³³

Po bitvě u Lützen, u Budišína a v Drážďanech tedy skončila série úspěchů.²³⁴ Následovaly střety vrcholící bitvou u Lipska, která definitivně rozhodla o konci

---

²²⁸ ŠVANKMAJER 2004, 84. Schwarzenberg se ocitl ve pozici velitele Rakouských armád i při tažení do Ruska roku 1812.

²²⁹ ŠVANKMAJER 2004, 86.

²³⁰ MANFRED 1975, 553.

²³¹ Marie-Louises se ve vojenském argotu říkalo všem odvedencům, kteří nastoupili do armády podle dekretu z roku 1813, který podepsala císařovna v Napoleonově nepřítomnosti. KOVAŘÍK 2005, 335.

²³² Francouzští odvedenci z roku 1820, 21, 22, 23, 24 a 25 se přidávají k Velké armádě. Knight 1813.

²³³ MANFRED 1975, 557.

²³⁴ MANFRED 1975, 556.

Napoleonova tažení roku 1813 i jeho kariéře císaře. Důsledkem „Bitvy národů“, která se odehrála 16. – 18. října bylo povstání i posledního spojence francouzské armády – Německých států.²³⁵ Stejně tak došlo ke zradě v Napoleonových vlastních řadách. Maršál Murat se postavil na stranu koalice v Itálii a společně s Rakušany podporoval vlastenecké hnutí mezi obyvateli, kteří přepadali francouzské jednotky.²³⁶ Situace ve Španělsku byla pro Napoleona stejně bídná. Jakmile byl vydán rozkaz francouzským vojskům k ústupu a návratu do Francie, Wellington využil situace a armádu doslova vytlačil za hranice a ukončil tak konflikt na poloostrově trvající sedm let.²³⁷

Spojenci po výhře u Lipska vyrazili směrem na Paříž. Té spojenecká armáda dosáhla 31. března roku 1814 v čele s carem Alexandrem I. a knížetem Schwarzenbergem.²³⁸ Předcházela tomu střet u Lâonu, kde se svým vítězstvím vyznamenal pruský generál Blücher.²³⁹ Na tuto událost odkazuje i Rowlandsonova karikatura volně interpretující ruský tisk od Terebeneva z názvem „Shepherd and Wolf“ [46].²⁴⁰ Na něm je ústřední postavou vysoký muž s dlouhým bílým vousem a černým kloboukem, představující cara Alexandra I. V ruce drží za srst vlka vysvlečeného z uniformy s hlavou Napoleona Bonaparta. Ze scény odbíhají tři francouzští maršálové, polekaní nad tím překvapením, že jejich císař byl celou dobu jen převlečený vlk. Thomas Rowlandson si tento námět vypůjčil a zpestřil hned o několik detailů [47].²⁴¹ Tím zásadním je, že ten, kdo drží Napoleona je právě pruský generál Blücher, kterému se povedlo Napoleona před Paříží porazit. Napoleon je na karikatuře ztvárněn jako prašivý pes, ne onen podlý vlk jako v ruské verzi. U jeho uniformy, ze které byl vysvlečen, leží i císařská koruna a žezlo se šavlí. V zadním plánu se nachází jeden z Napoleonových maršálů ve stejné póze jako na tisku od Terebeneva a v úleku utíká k loďce nasměrované na ostrov Elba, kam byl později Napoleon poslán do exilu. V pravé části pozadí je umístěn král Ludvík XVIII., obklopen nadšeným davem, který ho vítá, a jeden z mužů mu nasazuje korunu. Nad hlavami jim vlaje bourbonská bílá vlajka s nápisem „Restoration of Louis XVIII.“ oznamující jeho šťastný návrat na trůn.

---

²³⁵ MANFRED 1975, 557.

²³⁶ MANFRED 1975, 558.

²³⁷ MANFRED 1975, 560.

²³⁸ MANFRED 1975, 562.

²³⁹ BRYANT 2009, 124. Viz [obr. 44].

²⁴⁰ Pastýř a vlk. 1813. Syn Vlasti 1814.

²⁴¹ „Blücher the Brave Extracting the Goan of Abdication from the Corsican Bloodhound.“ (Statečný Blücher nutí korsického blahaunda brblat kvůli abdikaci) Tegg 1814.

Po sepsání abdikace Napoleonem ve Fontainebleau a deportaci na ostrov Elba nebyla Francie z panovníka ani zdaleka tak nadšená, jak všichni očekávali.²⁴² Ludvík XVIII. sebou přivezl z exilu mnoho aristokratů. Ti se nyní dožadovali navrácení majetku a vysokých státních i úředních postů, se kterými se země pomalu řítila zpátky do záhuby, z níž se dostala díky Francouzské Revoluci. Napoleon všechno dění sledoval z Elby a nebyl vůbec spokojený. Věděl, že je ještě jednou možné dát Francii naději, když po ní tak touží. I se svou armádou čítající přes tisíc mužů se vylodil 1. března 1815 na březích jižní Francie a počal si razit cestu do Paříže.²⁴³

Napoleonův návrat do Francie, který vyvolával tolik nadšení nejenom mezi jeho vojáky, ale i francouzským lidem²⁴⁴, se brzy dostal i do karikatury, ve které byl Napoleon často ztvárněn jako ten, který sebou nese smrt a je obklopován ďábly, rozličnými kreaturami, nebo v doprovodu samotné Smrtky [48].²⁴⁵ Nebylo tomu divu, protože jen Francie v něm spatřovala osvoboditele, zatímco zbytek Evropy na něj nahlížel jako na revolučního rebela. Situace z roku 1793 se opakovala. Francie znovu čelila celé Evropě.²⁴⁶

Napoleon dorazil do Paříže s početnou armádou, aby ji našel bez krále, který mezitím uprchl do Belgie, čímž ještě více podpořil veřejné mínění o své osobě jako zrádném nenáviděném Bourbonovi.²⁴⁷ Nastalo „sto dní“ Napoleonovy vlády. Svými ideami se Bonaparte opravdu vrátil k politice z roku 1793, a aby si zajistil více popularity, které se mu i dostávalo, žádal o podepsání míru u všech evropských mocností, které stály proti němu.²⁴⁸ Byl si vědom toho, že Francie si neřádá další válku a jediné, po čem touží je právě mír a svoboda. Mírová jednání ale nebyla zdárná. V Evropě se narychlo vytvořila Sedmá koalice, vedená tentokrát ne proti Francii, ale samotnému Napoleonovi.²⁴⁹ Ten se rozhodl udeřit dříve, než se spojeneckým armádám podaří zmobilizovat své síly v plném počtu.

Napoleon odjel ke své armádě 11. června a společně s ní 15. června překročil řeku Sambru, aby odřízнул pruskou armádu generála Blüchera od anglo-holandské armády

---

²⁴² MANFRED 1975, 572 – 573.

²⁴³ MANFRED 1975, 574 – 575.

²⁴⁴ MANFRED 1975, 577.

²⁴⁵ Např. francouzský rojalistický tisk s názvem „Návrat z ostrova Elby“, na kterém Napoleon jede na jakémsi šakalovi s frygickou čapkou na hlavě. Toho táhne za řemen na obojku šašek a čert. Nad nimi letí císařská orlice s hlavou sovy a ocasem páva. Napoleona následuje Smrtka s kosou. BRYANT 2009, s. 141.

²⁴⁶ MANFRED 1973, 585.

²⁴⁷ MANFRED 1975, 577.

²⁴⁸ MANFRED 1973, 583.

²⁴⁹ MANFRED 1973, 584.

Wellingtona, což se mu podařilo a až do poslední fáze osudné bitvy u Waterloo byla pruská armáda neschopná zásahu. Nakonec to byly právě její síly, které Napoleonovu armádu dorazily a přispěly k její zkáze. I zkáze samotného Napoleona - znovu stanout v čele Francie jako císař.

Když se vrátil do Paříže, nepokoušel se opět povstat proti spojencům a vzdorovat. Bitvu u Waterloo chápal jako definitivní porážku a ve stejném duchu i podepsal abdikaci.²⁵⁰ Smířený s osudem a připravený na pobyt v exilu na ostrově Svaté Heleny.

Stejně tak, jak tomu bylo po bitvě u Lipska, na téma porážky Napoleona vzniklo mnoho karikatur. Ještě více jich ale následovalo během exilu, podobně, jako když pobýval na Elbě. Tehdy zesměšňovali fakt, že Elba Napoleonovi patřila a měl s sebou k dispozici tisíc vojáků, aby si podle veřejného mínění „hrál na válku“²⁵¹. Na Svaté Heleně neměl zdaleka nikoho, komu by velel. Oblíbeným tématem byl v obou případech Napoleon sedící na skále a hledící kamsi za horizont, obklopený svými věrnými. Jen v případě exilu na Svaté Heleně vojáky vystřídaly krysy, nebo myši, povětšinou navlečené do uniforem, nebo s malými puškami, jak tomu je například na tisku od Thomase Rowlandsona z názvem „War in the East Against the Cats, by Napoleon the Great, of St.Helena“**[49]**.²⁵² Na něm Napoleon vede celé pluky krys proti jakýmsi kočkám, které ani nejsou přítomny na obraze a mocně při tom mává šavlí nad hlavou. V předním plánu se dokonce vyskytuje myší kavalérie a jízdní dělostřelectvo, mezitím, co krysy v dalším plánu stavějí karé a střílí ze svých pušek. Humorná scéna je završena pohledem na hory v pozadí, které naznačují, že se jedná právě o ostrov Svaté Heleny známý svým hornatým povrchem.

Za připomenutí na závěr stojí ještě karikatura publikovaná k výročí převezení ostatků Napoleona do Paříže roku 1840.²⁵³ Na ní stojí Napoleon jako kostlivec v botách se šavlí a se svým kloboukem na hlavě na pyramidě v lebek, do které jsou ze stran zaražené dvě standarty s trikolórami. Ta nalevo má na svém vrcholku revoluční čapku, zatímco ta napravo nese klasickou císařskou orlici. Název tohoto vyobrazení je „Monument to Napoleon!“ a autorem byl G. Cruikshank.**[50]**²⁵⁴

---

²⁵⁰ MANFRED 1973, 591.

²⁵¹ BRYANT 2009, 136.

²⁵² „Válka s kočkami na východě, vedená Napoleon Velkým na Svaté Heleně.“ Ackermann 1816.

²⁵³ BRYANT 2009, 158.

²⁵⁴ „Monument Napoleonovi.“ George Cruikshank's Omnibus 1842.

5.2. Rozvoj karikatury po roce 1812 a odkaz napoleonské karikatury

Se skončením napoleonských válek se odvětví karikatury věnované politice na chvíli uklidnilo.²⁵⁵ Autorům docházely náměty, které do té doby hýbaly děním v Evropě. Najednou tu nebyl ten úhlavní nepřítel, do kterého by se mohli strefovat a karikovat všechny jeho činy, ať už vítězné, nebo neúspěšné. Tyran byl vyhnán do exilu na ostrov Sv. Heleny, odkud se nedostávalo tolik zpráv o jeho aktivitách a tak se o něj veřejnost zcela přestala zajímat. Ve Francii znovu zavládla královská koruna, v předešlých letech tolik oslavovaná v anglických karikaturách.²⁵⁶ Napoleonovu postavu v dalších letech připomenula jeho smrt, na jejíž téma vznikl i jeden anonymní francouzský tisk, ani ne úderný - spíše se příznivě kloní k bývalému císaři [51].²⁵⁷ Alegorie slávy přilétající na scénu zprava odhání od Napoleonova mrtvého těla ležícího na lůžku uprostřed obrazu nahromaděné postavy různých typů i pohlaví, jak se dravě zakusují do mrtvolky před sebou. Připomínají mrchožravé hyeny a supy, což má ilustrovat anti-napoleonskou náladu v Evropě, která stále trvala i po smrti Bonaparta.²⁵⁸

James Gillray a Thomas Rowlandson zavedli karikaturu téměř do slepé uličky.²⁵⁹ V jejich rukou a skrze jejich díla se z karikatury stalo něco mnohem mocnějšího, než jak tomu bylo v 18. století v době Hogartha. Karikatura byla najednou silnou zbraní, která ovlivňovala společnost a její myšlení. Ta si zvykla na pravidelný přísun tisků. Pod vlivem tohoto zájmu brzy začínaly vycházet první časopisy věnující se právě karikatuře a politické, či společenské satíře. V Anglii to byl Londýnský *Punch!*, ve Francii týdeník s přímým názvem *La Caricature*.²⁶⁰ V té době kvalita karikatury začala stoupat.

Gillrayova škola a jeho styl přetrvával i v nových karikaturách ještě dlouhou dobu.²⁶¹ Tím, co byl Hogarth pro karikaturisty tvořící v době Francouzské Revoluce a napoleonských válek, tím byl Gillray pro novou generaci působící v 19. století.²⁶² Avšak nebyla to Gillrayova vulgarita a zvrácenost ztvárnění lidských obličejů i forem, kterou od něj převzali. Napodobovali spíše jeho um koncentrovat více figur do jednoho

²⁵⁵ MAURICE – COOPER 1970, 59.

²⁵⁶ Viz kap. 5.1.

²⁵⁷ Memorable Event of 1821 (Památný moment roku 1821). Anonym 1821.

²⁵⁸ BRYANT 2009, s. 158.

²⁵⁹ MAURICE – COOPER 1970, 59.

²⁶⁰ MAURICE – COOPER 1970, 59. Hlavními postavami této fáze vývoje karikatury byli Honoré Daumier a Jean Ignace Isidore Gérard Grandville, který se proslavil mnohými fantaskními ilustracemi. Editorem časopisu *La Caricature* (vycházel od roku 1830) byl v určitou dobu i Honoré Balzac, publikující pod pseudonymem *Comte Alexandre de B.*

²⁶¹ EVERITT 1886, 4.

²⁶² MAURICE – COOPER 1970, 61.

shluku a tvořit tak živé zalidněné kompozice, doplněné o drobné detaily, které lidské oko zaznamená až při bližším studiu tisku.²⁶³

Stylově tedy noví karikaturisté nelpěli na minulosti, naopak se v jejich dílech začalo mísit více typů ztvárnění a kvalit. Ve Francii lze mezi ty realističtější zařadit Honoré Daumiera s jeho litografiemi, coby technikou, která nabízela mnohé zlepšení, co se počtu vytištěných reprodukcí týče.²⁶⁴ Přesto tvořil i jako rytec a kreslíř. Jeho cílem se stal, stejně jako v případě Charlese Philipona, král Ludvík Filip, jehož hlavu karikaturista interpretoval jako hrušku a rozpoutal tak nový fenomén, který se objevoval v karikatuře ještě pár let poté a Philipon byl za něj dokonce soudně stíhán.²⁶⁵

Problém s censurou trval po skončení napoleonských válek i v dalších desetiletích. U karikaturistů to vyvolávalo mnohé nevole a natruc tvořili provokativní karikatury narážející na vyhlášky krále týkající se nejenom omezení svobody tisku, ale i dalších nových zákonů a vyhlášek omezující občany Francie.²⁶⁶

V Anglii mezitím nadále působil syn Isaaca Cruikshanka, George, který jako jeden z mála mohl napomoci karikatuře k dalšímu rozvoji a její postupné transformaci stát se hodnotnějším oborem.²⁶⁷ Bohužel podobně jako Hogarth ale nezůstal jen u politické karikatury a soustředil se na dramatické a moralisticky kritické aspekty tehdejší společnosti. Jak jsem zmínila dříve, George Cruikshank se stal velice úspěšným a vyhledávaným ilustrátorem.²⁶⁸ A byl to právě on, který ještě s pár dalšími karikaturisty vynikal v Británii nad amatéry. Jeho tisky si vždy našly zasloužené místo ve výkladních skříních vydavatelských obchodů.²⁶⁹

Některé figury známé z období napoleonských válek dále přetrvávaly i do dalšího období. John Bull coby obtloustlý muž s plnými tvářemi představoval v karikatuře typického Angličana.²⁷⁰ James Gillray z něj udělal *Farmáře Johna*, venkovana, nevhledného a neznalého etikety, který ale oddaně vystupoval proti Napoleonovi coby Little Boneymu a tito dva sváděli mnohé zápasy po celých dvanáct let [52].²⁷¹ Už ke konci napoleonských válek ale můžeme zaznamenat jistou proměnou postavy Johna

---

²⁶³ MAURICE – COOPER 1904, 61.

²⁶⁴ FEAVER 1988, s. 74.

²⁶⁵ MAURICE – COOPER 1904, 71.

²⁶⁶ MAURICE – COOPER 1970, 87.

²⁶⁷ Viz kap. 3.2.

²⁶⁸ Viz kap. 3.2.

²⁶⁹ MAURICE – COOPER 1970, 98.

²⁷⁰ BRYANT 2009, 4.

²⁷¹ Například „English Bull Dog and Corsican Blood Hound“ (Anglický Buldok a Korsický Bładhaund). Zde je John Bull znázorněn jako buldok, který se zakusuje do Napoleona coby menšího psa, až z něj teče krev. Tegg 1803.

Bulla, zvláště v pracích Thomase Rowlandsona a jeho kolegy George Woodwarda.²⁷² Z Bulla se pomalu stával civilizovanější a hlavně lépe oblečený člověk a s tímto vzhledem byl publikován i v časopisu *Punch!* [53]²⁷³ Ztratil na své vulgaritě a bylo mu přidáno více sebeúcty a vzdělání. Byl zkrátka přizpůsoben ideálům doby a ztratil velkou většinu toho, čím tak vynikal v dobách napoleonských válek.²⁷⁴

Pokud napoleonské války pustošily Evropu a obecně měly špatný dopad na společnost, hospodářství a ekonomiku, co se týče karikatury, událo se mnoho pozitivního, protože se staly velkým mezníkem v dějinách tohoto oboru.²⁷⁵ Byli svým způsobem i historickou ilustrací doby, ač značně přehnanou a v mnohých případech absurdní a zkreslenou. Přesto se jednalo o velkou a významnou etapu, na kterou navazovali a k níž se částečně vraceli další a další karikaturisté ale také další umělci v průběhu zbývajících 19. století.

George Woodward (1760-1809), amatérský kolorista a občasný karikaturista. Své návrhy si nechával vyrýt profesionály a stal se blízkým přítelem T. Rowlandsona. FEAVÉR 1988, 51.

Například „What? You Young Yankee-Doodle, strike your own father!“ („Cože? Ty Amíku chceš uhodit vlastního otce?“). Jedná se o dvě postavy stojící proti sobě na kusu země v moři. Nalevo v Anglii stojí John Bull oděný slušně ve fraku a s holí, zatímco naproti němu stojí na Americkém kontinentu malý skrček s pěstmi připravenými k boji. Svým vzhledem hodně kontrastuje s Bullem a za pasem má bič na znamení otroctví.

²⁷⁴ MAURICE – COOPER 1970, 114 – 117.

²⁷⁵ FEAVÉR 1988, 57.

6) Závěr

Ač se jedná jen o jednu z mnoha kapitol v rámci napoleonských válek, tažení roku 1812 mělo velký význam a dopad nejenom z historického hlediska, ale i v rámci oboru karikatury. Tažení roku 1812 stálo na počátku Napoleonova pádu, který vyvrcholil následující rok při bitvě u Lipska, čemuž se věnuji v kapitolách 4.1. a 5.1.

V karikatuře rok 1812 přinesl hned několik impulzů, které jsem se ve své práci pokusila shrnout. Jedná se o střet a vzájemnou interakci dvou proudů karikatury a snažila jsem se vysledovat jejich rozdílné pojetí. Zatímco v Anglii jde o obecné karikování událostí, v Rusku se jedná o projev vlastenectví.

Revolta vedená vůči Velké Armádě byla silná a podporovaná ze strany ruského cara, zatímco v Anglii karikatura útočila i na samotného krále. Takový přístup byl v Rusku nemyslitelný, a proto existovala silná cenzura potlačující jakýkoliv jev, který hraničil s vlastizradou.

Téma napoleonské karikatury skýtá mnoho dalších podtémat vhodných k probádání. Vyskytuje se zde mnoho fenoménů, které by se daly podrobit hlubší analýze. Už samotné ztvárnění Bonaparta jako Little Boneyho a odlišné interpretace jeho osoby v karikatuře jsou zajímavým podnětem ke shromáždění informací a tisků a následné komparaci jednotlivých provedení v průběhu napoleonských válek.

Jelikož byla francouzská karikatura za Napoleona pod dohledem přísné cenzury, nevzniklo jich takové množství jako v Anglii, která se stala středem mého zájmu v této práci vzhledem k počtu tisků a jejich kvalitě. Ve Francii působili amatéři a žádný z nich nedosáhl takového věhlasu, jako James Gillray, nebo Thomas Rowlandson. Toto období francouzské karikatury by zasloužilo více pozornosti už vzhledem k vývoji, ke kterému došlo ve 30. letech 19. století.

To samé by se mohlo týkat karikatury v Německu, která se začala šířit až po roce 1813 a na jejímž počátku stál Gottfried Schadow a Johann Voltz.²⁷⁶

S tématem napoleonské karikatury se nabízí i otázka proměny přístupu k podání historických událostí v kontextu doby. Mimo jiné jde o přesnost a zachování historických reálií, nebo naopak jejich zkreslování, jak tomu bylo například u Jamese

---

²⁷⁶ Viz kap. 2.1.

Gillraye.²⁷⁷ Otázka této historičnosti tkví i v otázce propagandy. Jak byla silná protinapoleonská propaganda a jak moc ovlivňovala myšlení společnosti. Lidé spíše věřili humorným kresbám ve výkladních skříních, než novinovým článkům. Jednalo se o lépe srozumitelnou řeč. Mnohem jednodušší na pochopení, která navíc ještě pobavila.

Je možné řešit i otázku vydavatelů karikatury. Během napoleonských válek se jich v Anglii vyskytlo hned několik, přičemž nejznámější z nich Rudolf Ackermann, vlastnil na tři vydavatelství a většina z jeho tisků pochází právě z jeho obchodů.

Napoleonská karikatura nemá v Čechách v odborné literatuře tak velký ohlas jako v jiných zemích, proto bych se jí nadále ráda věnovala a pokusila se rozšířit povědomí o tomto oboru.

---

²⁷⁷ Viz kap. 3.1.

Seznam literatury

ASHTON 1884—John ASHTON: Caricature and Satire on napoleon I., vol I., vol II. Londýn 1884

BRYANT 2009—Mark BRYANT: Napoleonic Wars in Caricature. Londýn 2009

ECKARDT 1990—ECKARDT Götz: Johann Gottfried Schadow: Der Bildhauer, Leipzig 1990

EDWARDS 1928—Ralph EDWARDS: Isaac Cruikshank. In: The Burlington Magazine for Connoisseurs, 1928, 184–189.

EVERITT 1886—Graham EVERITT: English Caricaturists and graphic humorists of the nineteenth century. London 1886

FEAVER 1981—William FEAVER: Masters of Caricature: From Hogarth and Gillray to Scafere and Levine. New York 1981

FERRO 2006 — Marc FERRO: Dějiny Francie. Praha 2006

FURET 2004—François FURET: Francouzská revoluce díl I. Praha 2004

GOMBRICH/KRIS 1938—Ernst GOMBRICH—Ernst KRIS: The Principles of Caricature. In: Journal of Medical Psychology, 1938, 319-42

GRAY 1999—Rosalind Polly GRAY: The Real and Ideal in the Work of Aleksei Venetsianov, In: Russian Review. 1999.

GREGO 1880—Joseph GREGO: Rowlandson the Caricaturist. Londýn 1880

HAGEN 1863 — Karl Hagen: Der Maler Johann Michael Voltz von Nördlingen (1784-1858) und seine Beziehung zur Zeit- und Kunstgeschichte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts : nebst einem Verzeichnisse seiner Werke. Stuttgart: Ebner & Seubert 1863.

CHESSON 1908—Wilfried Hugh CHESSON: George Cruikshank. Londýn 1908.

KLINGENDER 1946—Francis Donald KLINGENDER 1946: Russia-Britain's Ally, 1812 – 1942. Londýn 1942

KOVAŘÍK 2001—Jiří KOVAŘÍK: 1812 Napoleonovo ruské tažení. Praha 2001

KOVAŘÍK 2008—Jiří KOVAŘÍK: Dobyvatel Bonaparte. Třebíč 2008.

MANFRED 1975—Albert MANFRED: Napoleon Bonaparte. Praha 1975

MAURICE/COOPER 1904—Arthur Bartlett MAURICE—Frederic Taber COOPER: The history of the nineteenth century in caricature. New York 1904

NORRIS 2007—Stephen M. NORRIS: Petesburg Patriotism in 1812: Lubok Artists and Russian National Industry. Miami 2007

ROYT/ŠEDINOVÁ—Jan ROYT/ Hana ŠEDINOVÁ: Slovník symbolů. Praha 1998

SYMONDS 1907—John Addington SYMONDS: Caricature, The Fantastic, The Grotesque. London 1907

ŠVANKMAJER 2004—Milan ŠVANKMAJER: Čechy na klonku Napoleonských válek. Praha 2004

TARLE 1950—Jevgenij TARLE: Napoleonovo tažení na Rus. Praha 1950

WRIGHT 1875—Thomas WRIGHT: A history of caricature and grotesque in literature and art. London 1875

WRIGHT 1875—Thomas WRIGHT: Historical and descriptive account of the caricature of James Gillray. London 1851

Seznam vyobrazení

1. **Gouvernement Anglois**, Jacques-Louis David, 1794. Reprodukce z: BRYANT 2009, 125.
2. **Le Robinson de l'île d'Elbe**, Le Cerf 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 136.
3. **Triumph des jahres 1813**, Johann Michael Voltz, 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 125.
4. **French Liberty, British Slavery**, James Gillray, Ackermann, 1792. Reprodukce z: BRYANT 2009, 10.
5. **A Republican Belle – A Picture of Paris for 1794**, Isaac Cruikshank, Fores, 1794. Reprodukce z: BRYANT 2009, 11.
6. **The Zenith od French Glory – the Pinnacle of Liberty**, James Gillray, Humprey, 1793. Reprodukce z: BRYANT 2009, 11.
7. **The French Invasion, or John Bull Bombarding the Bum-Boats**, britský tisk, Humprey, 1793. Reprodukce z: BRYANT 2009, 22.
8. **Prepared for French Invasion**, William O'Keefe, Aitken, 1796. Reprodukce z: BRYANT 2009, 26.
9. **Democracy of Religion**, James Gillray, Humprey, 1800. Reprodukce z: <http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1131032883377206&colid=2>
10. **Poisoning the sick in Jaffa**, James Gillray, Humprey, 1799. Reprodukce z: <http://eu.art.com/products/p12063514-sa-i1504277/posters.htm?ui=2E12CFE5A904407CB7F5949B9E88D11C>
11. **Allied Powers Unbooting Egalité**, James Gillray, Humprey, 1799. Reprodukce z: BRYANT 2009, 32.
12. **The Corsican Crocodile Dissolving the Council of Frogs**, britský tisk, Holland, 1799. Reprodukce z: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1478855&partId=1
13. **The first kiss these ten Years! or the meeting of Britannia and Citizen François**, James Gillray, Humprey, 1803. Reprodukce z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gillray_-_The_First_Kiss.jpg
14. **Destruction of the French gun-boats – or – Little Boney and his friend Talley in high glee**, James Gillray, Humprey, 1803. Reprodukce z: <http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1131042630750005&colid=2>
15. **The Plumb-pudding in danger**, James Gillray, Humprey, 1805. Reprodukce z: BRYANT 2009, 64.
16. **Tiddy Doll, The Great French Gingerbread Baker, drawing out a new batch of kings**, James Gillray, Humprey, 1806. Reprodukce z: BRYANT 2009, 74.
17. **The Imperial Embrace on the Raft, or Boney's New Drop**, Charles Ansell, Walker, 1807. Reprodukce z: BRYANT 2009, 79.
18. **Spanish Patriots Attacking the French Banditti – Loyal Britons Lending a Lift**, James Gillray, Humprey, 1808. Reprodukce z: BRYANT 2009, 85.

19. **Nursing the Spawn of a Tyrant, or Frenchmen Sick of the Breed**, Thomas Rowlandson, Tegg, 1811. Reprodukce z: BRYANT 2009, 100.
20. **Supplementary Milita, Turning Out for Twenty Days' Amusement – The French Invade Us, Hey? Damme Who's Afraid?**, James Gillray, Humprey, 1796. Reprodukce z: BRYANT 2009, 20.
21. **Buonaparte, 48 Hours after Landing!**, James Gillray, Humprey, 1803. Reprodukce z: [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buonaparte, 48 hours after landing.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Buonaparte,_48_hours_after_landing.jpg)
22. **Les Invisibles**, James Gillray, Humprey, 1810. Reprodukce z: <http://mikerendell.com/tag/caricatures/page/3/>
23. **Buonaparte at Rome giving Audience in State**, Isaac Cruikshank, Fores, 1797. Reprodukce z: <http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1131977819530685&colid=2>
24. **Facing the Enemy**, Isaac Cruikshank, Ackermann, 1803. Reprodukce z: BRYANT 2009, 52.
25. **A Grand Manoeuvre! or, the rogues march to the Island of Elba**, George Cruikshank, Tegg, 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 134.
26. **Flag of Truth and Lies**, Thomas Rowlandson, Ackermann, 1803. Reprodukce z: <http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1121434368546566&colid=2>
27. **The Two Kings of Terror**, Thomas Rowlandson, Ackermann, 1813. Reprodukce z: BRYANT 2009, 18.
28. **Francouzská vraní polévka**, Ivan Ivanovič Terebenev, Glazunov 1812. Reprodukce z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:French_crow_soup_by_I.I._Terebenev.png
29. **The Bear, the Bull Dog and the Monkey**, William Heath, Holland, 1812. Reprodukce z: BRYANT 2009, 104.
30. **Russians Teaching Boney to Dance**, George Cruikshank, Humprey, 1812. Reprodukce z: KLINGERNDER 194, 30.
31. **Pokud překročíš hranice, budeš tancovat podle toho, jak my pískáme (Ruský tanec)**, Ivan Ivanovič Terebenev, Glazunov, 1812. Reprodukce z: KLINGERNDER 1946, 31.
32. **Napoleon After Burning of Moscow**, George Cruikshank, Tegg, 1815. Reprodukce z: BRYANT 2009, 105.
33. **Napoleon po požáry Moskvy**, Anonym, 1813. Reprodukce z: BRYANT 2009, 105.
34. **Děda Mráz na lovu zajíců**, Anonym 1812, kolorovaná rytina, rozměry neuvedeny. Reprodukce z: KLINGERNDER 1946, 26.
35. **Jack Frost Attacking Boney in Russia, or The Bitter Bit**, William Elmes, Anonym, 1812. Reprodukce z: KLINGERNDER 1946, 28.

36. **The Corsican bloodhound, beset by the bears of Russia**, William Elmes, Tegg, 1813. Reprodukce z: KLINGERNDER 1946, 27.
37. **General Frost Shaving Little Boney**, William Elmes, Tegg 1812. Reprodukce z: BRYANT 2009, 106.
38. **Boney Hatching a Bulletin or Snug Winter Quarters!!!**, George Cruikshank, Walker, 1812. Reprodukce z: BRYANT 2009, 107.
39. **The Narrow Escape, or Boney's Grand Leap a la Grimaldi**, George Cruikshank, Knight 1813. Reprodukce z:
<http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1147743602809238&colid=2>
40. **Projížďka velkého císaře od Varšavy po Paříž**, Ivan Ivanovič Terebenev, Glazunov, 1812. Reprodukce z: BRYANT 2009, 108.
41. **French Generals Retreating**, George Cruikshank, Humprey, 1813. Reprodukce z: <http://printshopwindow.blogspot.cz/2011/12/ivan-terebenev-1780-1815.html>
42. **Boney returning from Russia, covered with Glory**, Charles Williams, Fores, 1813. Reprodukce z: KLINGERNDER 1946, 25.
43. **Review of the French Troops**, George Cruikshank, Humprey, 1813. Reprodukce z: BRYANT 2009, 107.
44. **Francouzské koniny**, Ivan Ivanovič Terebenev, 1812. Reprodukce z: <http://www.museum.ru/1812/english/Library/Azbuka/index.html>
45. **French Conscripts for the Years 1820, 21, 22, 23, 24 and 25 Marching to Join the Grand Army**, George Cruikshank, Knight, 1813. Reprodukce z: BRYANT 2009, 111.
46. **Pastýř a vlk**, Ivan Ivanovič Terebenev, Syn vlasti 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 126.
47. **Blücher the Brave Extracting the Goan of Abdication from the Corsican Bloodhound**, Thomas Rowlandson, Tegg, 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 126.
48. **Návrat z ostrova Elby**, Anonym, 1814. Reprodukce z: BRYANT 2009, 141.
49. **War in the East Against the Cats, by Napoleon the Great, of St.Helena**, Thomas Rowlandson, Ackermann, 1816. Reprodukce z: <http://library.brown.edu/cds/catalog/catalog.php?verb=render&id=1130770928907259&colid=2>
50. **Památný moment roku 1821**, Anonym, 1821. BRYANT 2009, 158.
51. **Monument to Napoleon!**, George Cruikshank, Punch!, 1840. Reprodukce z: BRYANT 2009, 158.
52. **English Bull Dog and Corsican Blood Hound**, James Gillray, Tegg, 1803. Reprodukce z: BRYANT 2009, 49.
53. **What? You Young Yankee-Doodle, strike your own father!**, John Leech, *Punch!*, 1946. Reprodukce z: <http://punch.photoshelter.com/>